

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
Навчально-науковий інститут психології та соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук

Кваліфікаційна робота

Освітнього ступеня «бакалавр»

на тему

«Соціально-педагогічна робота з профілактики
правопорушень у закладах загальної середньої освіти»

Виконав:

здобувач вищої освіти, 42 групи
спеціальності 231 Соціальна робота

Мазур Олександр Ігорович

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
Михайленко Оксана Володимирівна

Роботу подано до розгляду «_____» _____ 20__ року.

Здобувач (ка)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри

(назва кафедри)

протокол № _____ від «_____» _____ 20__ року.

Здобувач (ка) допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри

(підпис)

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	8
1.1. Профілактика правопорушень як соціально-педагогічна проблема	8
1.2. Причини та наслідки правопорушень неповнолітніх.....	18
1.3. Зміст соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень в умовах закладів загальної середньої освіти	25
РОЗДІЛ 2	
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	32
2.1. Досвід соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх у гімназії № 33 м. Чернігів.....	32
2.2. Емпіричне дослідження схильності неповнолітніх до правопорушень....	42
2.3. Практичні рекомендації соціальним педагогам щодо організації та змісту соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх в умовах закладів загальної середньої освіти.....	47
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ.....	64
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості проявів девіантної та протиправної поведінки серед дітей і підлітків у сучасному суспільстві. Соціально-економічні трансформації, нестабільність суспільних процесів, негативний вплив інформаційного середовища, зниження виховного потенціалу сім'ї та посилення психологічного навантаження на учнівську молодь спричиняють поширення правопорушень серед неповнолітніх. Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах воєнного стану в Україні, коли діти та підлітки зазнають впливу стресових факторів, соціальної дезадаптації та порушення звичних умов життєдіяльності.

Міністерство освіти і науки України спільно з профільними відомствами регулярно здійснює превентивні заходи та публікує рекомендації щодо попередження ризикованої поведінки серед дітей та молоді. Проте офіційна статистика правопорушень серед неповнолітніх, вчинених під дією алкоголю та психотропних речовин, формується та щорічно публікується правоохоронними органами. Так, на офіційному вебпорталі поліції публікуються щорічні звіти про стан превентивної роботи ювенальної превенції та статистичні дані щодо адміністративних правопорушень. Варто зазначити, що упродовж останніх років в Україні спостерігається позитивна тенденція до зниження злочинів, вчинених неповнолітніми.

У 2025 році порівняно з 2024 роком наявна позитивна динаміка зменшення злочинів, що вчинені неповнолітніми або за їх участю (у групі тільки неповнолітніх) – зменшення на 35,5 %; що вчинені неповнолітніми або за їх участю (у групі неповнолітніх разом з дорослими) – зменшення на 27%; що вчинені неповнолітніми або за їх участю (якими раніше вчинялися злочини) – зменшення на 27,3 %; що вчинені неповнолітніми або за їх участю (у т.ч. у яких судимість не знята і не погашена) – зменшення на 36,9 %; що вчинені неповнолітніми або за їх участю (у стані алкогольного сп'яніння) – зменшення на 70 %; відомості про неповнолітніх (віком від 14 до 17 років),

які вчинили кримінальні правопорушення (досудове розслідування за якими закінчено) – зменшення на 21,8 %; відомості про неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення (досудове розслідування за якими закінчено) (учнями закладів загальної середньої освіти) – зменшення на 43,7 % [39].

І хоча кількісний показник тяжіє до зменшення, все ж таки він залишається умовним, адже кількість правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участі, залишається високою, що обумовлює необхідність вдосконалення та посилення профілактичної діяльності серед учнівської молоді.

Заклади загальної середньої освіти є важливим соціальним інститутом, що забезпечує не лише навчання, а й виховання, соціалізацію та формування правової культури учнів. Саме тому особливого значення набуває організація ефективної соціально-педагогічної роботи, спрямованої на попередження правопорушень, формування відповідальної поведінки, розвитку навичок безконфліктної взаємодії та правосвідомості підлітків.

Важлива роль у здійсненні профілактичної діяльності належить соціальному педагогу, який забезпечує взаємодію між учнями, батьками, педагогічним колективом та соціальними службами. Ефективність профілактики правопорушень значною мірою залежить від використання сучасних форм, методів і технологій соціально-педагогічної роботи, орієнтованих на потреби та вікові особливості учнівської молоді.

Проблема профілактики правопорушень серед неповнолітніх висвітлювалася у працях вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі педагогіки, психології, соціальної роботи та права. Однак сучасні суспільні виклики потребують подальшого дослідження змісту, форм та методів соціально-педагогічної роботи у закладах загальної середньої освіти.

Проблеми виховання дитини в родині були в центрі уваги таких дослідників як Л. Виготського, Я. Коменського, Г. Костюка, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін. Над вирішенням проблеми правопорушень серед неповнолітніх, над пошуком напрямів їх профілактики працює широке коло

фахівців різних наукових галузей: кримінології, юриспруденції, психології, педагогіки, соціальної педагогіки, соціології, правознавства та ін.

Дослідженню правових аспектів правопорушень неповнолітніх присвятили свої праці Ю. Антонян, М. Костецький, В. Кудрявцев та ін. Психолого-педагогічні аспекти профілактичної роботи зі схильними до правопорушень підлітками розроблялись у дослідженнях І. Дьоміної, О. Змановської, Л. Зюбіна, Н. Максимової, С. Немченка, М. Синьова, В. Суліцького, Т. Титаренка та ін. Зусилля цих учених були спрямовані на дослідження причин формування схильності підлітків до правопорушень.

Питаннями соціально-педагогічної роботи з підлітками, схильними до правопорушень, займалися українські науковці В. Єрьоменко, І. Козубовська, С. Немченко, В. Оржеховська, О. Пилипенко, Т. Федорченко та ін. На їхню думку, соціально-педагогічна робота з підлітками в даному напрямі має на меті запобігання розповсюдженню правопорушень як соціального явища в учнівському середовищі, мінімізацію їх негативних наслідків; запобігання формуванню схильності підлітків до протиправної поведінки, створення умов для їх успішної соціалізації, навчання адекватним способам самореалізації.

Проблеми визначення форм і методів соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень в закладах загальної середньої освіти знаходились в полі зору таких вітчизняних науковців як С. Архипової, Л. Вольнової, Л. Завацької, Г. Майбороди, Н. Мотунової, Н. Мирошніченко, О. Попова, І. Холковської та ін.

Дослідженню різних аспектів соціально-педагогічної профілактики присвячені наукові пошуки К. Дуванської, С. Кубицького, В. Лютого, В. Оржеховської, Н. Пихтіної, О. Попова, Н. Савельєвої, О. Таценко та ін.

Водночас проблема пошуку ефективних шляхів і методів соціально-педагогічної роботи з підлітками, схильними до правопорушень, не є вирішеною і потребує методичного обґрунтування та пошуку дієвого інструментарію для здійснення профілактичних і корекційних заходів.

Дослідження учених були спрямовані на з'ясування причин виникнення відхилень у поведінці неповнолітніх, розробку діагностичних методик відхилень у психічному розвитку і поведінці, пошуки шляхів ефективної профілактики протиправної поведінки, визначення ролі закладу загальної середньої освіти, сім'ї, закладів позашкільної освіти у профілактичній роботі з неповнолітніми та ін.

Таким чином, актуальність проблеми та потреба у її подальшій розробці визначили тему нашої кваліфікаційної роботи, а саме ***«Соціально-педагогічна робота з профілактика правопорушень у закладах загальної середньої освіти»***.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичні засади та практичні аспекти соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень в умовах закладів загальної середньої освіти.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити зміст профілактики правопорушень як соціально-педагогічної проблеми.
2. Визначити зміст соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень в умовах закладів загальної середньої освіти, виявити основні причини та наслідки правопорушень серед неповнолітніх.
3. Проаналізувати досвід соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх у гімназії №33 м. Чернівці.
4. Здійснити емпіричне дослідження схильності неповнолітніх до правопорушень; розробити практичні рекомендації соціальним педагогам щодо організації та змісту соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх в умовах закладів загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна профілактика правопорушень.

Предмет дослідження – соціально-педагогічна робота з профілактики правопорушень у закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення поставленої мети та завдань кваліфікаційної роботи було використано комплекс *методів*:

- *теоретичні*: аналіз наукової психолого-педагогічної, методичної літератури з обраної проблеми, аналіз нормативних документів, шкільної документації, порівняння, систематизація, узагальнення, класифікація з метою розкриття базових понять дослідження.

- *емпіричні*: індивідуальні бесіди з педагогами, представниками психологічної служби школи, батьками, учнями; спостереження, опитування.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в узагальненні теоретичних положень щодо соціально-педагогічної профілактики правопорушень неповнолітніх, аналізі досвіду соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх у гімназії №33 м. Чернігів, виявленні причин схильності неповнолітніх до правопорушень, розробці практичних рекомендацій соціальним педагогам щодо організації та змісту соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх в умовах закладів загальної середньої освіти.

Структура кваліфікаційної роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, словника основних термінів та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи складає 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Профілактика правопорушень як соціально-педагогічна проблема

Проблема профілактики правопорушень серед дітей та молоді належить до числа найбільш актуальних соціально-педагогічних проблем сучасності. Це зумовлено тим, що рівень правової культури, соціальної відповідальності та сформованості моральних цінностей молодого покоління значною мірою визначає стан суспільної безпеки, соціальної стабільності та перспективи розвитку держави. У сучасних умовах поширенню девіантної поведінки серед неповнолітніх сприяють соціально-економічні труднощі, трансформація суспільних цінностей, негативний вплив інформаційного середовища, дисфункції сімейного виховання, а також недостатня ефективність виховної роботи в закладах освіти.

Для більш глибокого розуміння сутності соціально-педагогічної профілактики правопорушень доцільно розглянути зміст поняття «профілактика». У загальному значенні цей термін пов'язується із запобіганням виникненню небажаних явищ та усуненням причин і умов, що можуть призвести до негативних наслідків. Як зазначає Н. Мотунова, залежно від специфіки дослідження поняття «профілактика» трактується представниками різних галузей науки по-різному [38].

У кримінології профілактика розглядається як суспільно-державний процес, основною метою якого є усунення причин та умов, що сприяють відхиленням у поведінці особистості, а також попередження вчинення правопорушень [38, с. 104]. У словнику законодавчих термінів профілактика правопорушень серед неповнолітніх визначається як діяльність органів і служб у справах дітей та спеціалізованих установ, спрямована на виявлення

й усунення чинників, що сприяють протиправній поведінці, а також на здійснення позитивного впливу на поведінку окремих неповнолітніх [38, с. 104–105].

У соціологічному енциклопедичному словнику профілактика розглядається як система соціально-економічних та медичних заходів, спрямованих на усунення причин виникнення негативних явищ, зміцнення здоров'я населення та забезпечення його соціального благополуччя [38]. Разом із тим Н. Мотунова наголошує, що наведені визначення переважно акцентують увагу на зовнішніх проявах проблеми, залишаючи поза увагою внутрішні психологічні чинники, які також можуть обумовлювати девіантну поведінку особистості.

На думку дослідниці, профілактична діяльність має розглядатися комплексно та передбачати вплив як на зовнішні умови виникнення негативних явищ, так і на внутрішні психологічні особливості особистості. Подібної позиції дотримується й Н. Головка [10].

Аналіз наукової літератури свідчить, що профілактика (від грец. *prophylacticos* – попередження, запобігання) є невід'ємною складовою будь-якої соціальної діяльності та спрямовується на попередження виникнення й розвитку соціальних проблем та проблем особистісного розвитку. Відповідно до статті 3 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» профілактика правопорушень серед дітей визначається як діяльність відповідних органів і служб, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню дітьми правопорушень, а також на здійснення позитивного впливу на їхню поведінку [21].

У закладах загальної середньої освіти профілактична робота здійснюється педагогічними працівниками та фахівцями психологічної служби, зокрема практичними психологами і соціальними педагогами. Вона орієнтована як на соціальне середовище дитини, так і безпосередньо на її особистість.

У науковій літературі виокремлюють два основні види профілактичної діяльності: індивідуальну та групову. Індивідуальна профілактика реалізується через проведення консультацій, бесід, виявлення та усунення негативних чинників, а також формування правових знань, соціально схвалюваних моделей поведінки та усвідомлення наслідків протиправних дій. Групова профілактика здійснюється шляхом організації просвітницьких заходів, дискусій, диспутів, рольових і ділових ігор та інших форм колективної роботи.

Науковиця Н. Головка виокремлює медичну, психологічну, педагогічну, соціально-педагогічну, загальну та спеціальну профілактику [10]. Особливий інтерес у контексті дослідження становить саме соціально-педагогічна профілактика, яка спрямована на зміну зовнішніх і внутрішніх чинників соціального виховання та оптимізацію їхньої взаємодії.

За визначенням Н. Головка, соціально-педагогічна профілактика являє собою систему заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей і підлітків, що забезпечує умови для прояву їхньої соціальної активності [10, с. 56].

І. Зубрицький розглядає соціально-педагогічну профілактику правопорушень як комплекс соціальних, правових, педагогічних та інших заходів, спрямованих на попередження правопорушень серед дітей, виявлення та усунення причин і умов їх виникнення, а також здійснення індивідуальної профілактичної роботи з дітьми та їхніми законними представниками [51].

В умовах закладу загальної середньої освіти соціально-педагогічна профілактика передбачає своєчасне виявлення та корекцію негативних педагогічних, психологічних, інформаційних та організаційних чинників, що можуть негативно впливати на розвиток особистості, її поведінку та процес соціалізації. Таким чином, соціально-педагогічна профілактика має двосторонній характер. З одного боку, вона спрямована на формування у дітей та підлітків позитивних життєвих орієнтирів, моральних цінностей і

соціального досвіду, а з іншого – на надання допомоги особам, які вже мають негативний життєвий досвід або перебувають у складних життєвих обставинах. Залежно від рівня прояву девіантної поведінки застосовуються заходи попередження, запобігання або припинення правопорушень.

Ефективність соціально-педагогічної профілактики значною мірою залежить від дотримання її основних принципів. Зокрема, З. Шевців відносить до них принципи цілеспрямованості, плановості, доступності та неперервності, наголошуючи на особливій важливості принципу опори на позитивні якості особистості та педагогічного оптимізму [59].

Дослідник Р. Бундз підкреслює, що профілактична діяльність має базуватися на загальнолюдських моральних цінностях, повазі до особистості, культурного різноманіття та прав людини [6].

М. Забейда виокремлює принципи законності, гуманізму, індивідуального підходу, комплексності та своєчасності профілактичної роботи, наголошуючи на необхідності їх дотримання для досягнення позитивних результатів [19].

Важливими є також принципи дружнього підходу до дітей та молоді, рекомендовані ЮНІСЕФ, серед яких доступність послуг, добровільність участі, доброзичливість, відповідність заходів потребам цільових груп, конфіденційність, безпечність та залучення дітей до планування й оцінювання профілактичних програм [17].

Сучасні міжнародні підходи до профілактики правопорушень серед неповнолітніх ґрунтуються на принципах участі дитини, забезпечення її найкращих інтересів, поваги до людської гідності, недискримінації та верховенства права. Вони відповідають рекомендаціям Організації Об'єднаних Націй, ЮНІСЕФ та Європейського Союзу щодо реалізації прав дитини та розвитку системи ювенальної юстиції [25].

Відповідно до класифікації, підтриманої ВООЗ у 1990 році, профілактичні втручання поділяються на первинні, вторинні та третинні. Вид профілактичного втручання обирається відповідно до стадії розвитку

проблеми або ж негативного явища. У контексті соціальної профілактики під первинною профілактикою найчастіше розуміють комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативного впливу біологічних, психологічних, соціально-педагогічних та інших факторів, що можуть слугувати причиною формування поведінки, яка відхиляється від норми. Первинна профілактика має інформаційно-роз'яснювальний характер, передбачає підвищення обізнаності представників цільової групи з певних питань, формування у них цінності здоров'я та відповідних особистісних якостей, а також навичок, що допоможуть відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок [17].

Завданнями *первинної профілактики* є:

- формування цінності здоров'я та здорового способу життя;
- створення умов для розвитку особистісного потенціалу кожної людини; самореалізації особистості у різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності;
- підвищення поінформованості підлітків та молоді щодо загальних питань здоров'я та здорового способу життя, наслідків протиправних дій, вживання різних видів алко-, нарко-, токсичних речовин тощо;
- мотивування до збереження та зміцнення здоров'я, ведення здорового способу життя, використання безпечних поведінкових практик;
- формування у підлітків та молоді навичок культурного проведення дозвілля;
- формування у підлітків та молоді життєвої перспективи (життєвої стратегії) та умінь щодо прогнозування власної поведінки з оцінкою її наслідків та впливу на побудовані життєві стратегії;
- формування таких особистісних якостей, які підтримують благополуччя.

Первинна профілактика найбільш масова та неспецифічна. Саме первинна профілактика (її своєчасність, повнота й постійність) є найважливішим видом превентивних заходів у галузі запобігання відхилень

у поведінці людини.

Вторинна профілактика передбачає обмеження поширення певних негативних явищ, що вже мають місце у суспільстві чи соціальній групі, попередження загострення таких явищ та їх наслідків, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива девіантна поведінка [17].

Основними завданнями вторинної профілактики є:

- виявлення та усунення причин і умов, що сприяють формуванню негативного явища або девіантної поведінки особи;
- надання своєчасної соціально-педагогічної підтримки підлітку, молодій людині, сім'ї, що перебуває у складних життєвих обставинах;
- мотивування особи до зміни способу життя та відмови від небезпечних та/або неправомірних поведінкових практик;
- відпрацювання умінь та навичок, як дозволять особі відмовитись від руйнівної моделі поведінки на користь усвідомлених, безпечній поведінці;
- посилення підтримуючого середовища – розвиток підтримуючих мереж з числа найближчого оточення, закладів освіти, відповідних соціальних служб. Важливо, що профілактичні дії мають бути спрямовані не лише на зміну девіантної поведінки на індивідуальному рівні, а й на обставини, що таку поведінку можуть спричиняти.

Третинна профілактика спрямована на попередження рецидивів негативних явищ у суспільстві та девіантної поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на відновлення особистісного і соціального статусу людини [17].

Завданнями третинної профілактики можуть бути:

- зменшення шкоди, яку завдає особі, сім'ї, соціальній групі, суспільству існуюче негативне явище;
- виявлення та усунення причин і умов, що сприяють формуванню негативного явища або девіантної поведінки особи;
- мотивування осіб до зміни способу життя, девіантної поведінки;

- подолання залежностей, інших проблем зі здоров'ям;
- соціально-психологічна реабілітація осіб, які постраждали від наслідків своєї поведінки; відновлення психологічного та соціального статусу підлітка; покращення якості життя; – попередження рецидивів.

На сьогодні існують декілька стратегій профілактики негативних явищ. Стратегії профілактики – це загальні підходи до визначення основних цілей профілактики певної проблеми і шляхів їх досягнення. Можна виділити такі стратегії:

1. Стратегія попередження та подолання (недопущення та усунення негативного явища, проблеми, їх ризиків та наслідків). Проблема чи явище визнаються однозначно негативними і неприпустимими; профілактика спрямована на їх недопущення.

2. Стратегія нормалізації (обмеження ризику, негативного впливу проблеми чи явища). Негативне явище, проблема визнаються небажаними, але припустимими (принаймні частково, за певних обставин); профілактика спрямовується на недопущення (обмеження) їх негативних наслідків. Кожна зі стратегій конкретизується в ряді профілактичних моделей. Моделі профілактики на підґрунті певних наукових чи побутових уявлень щодо природи проблеми (негативного явища) визначають мету, зміст і методи її профілактики.

У межах стратегії попередження та подолання можна виділити такі моделі профілактики негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі:

1. *Модель стримування* (репресивна модель). Вона базується на уявленні про схильність дітей, підлітків та молоді до всього негативного та небезпечного. Профілактика зводиться до заборони певних дій і видів поведінки дітей та молоді, обмеження їх особистої свободи (заборона відвідувати певні місця, займатися «шкідливою» діяльністю, читати певні книги чи дивитися телепрограми тощо). Основні методи – вимоги, розпорядження, вказівки, контроль і покарання. Ефективність стримування

обмежена: неможливо досягнути повного контролю. Починаючи з підліткового віку, заборони можуть спровокувати певну частину дітей на їх порушення.

2. *Модель залякування.* Як і попередня, базується на уявленні про схильність дітей та молодих людей до негативної, ризикованої поведінки, яка надає їм особливе задоволення. Зупинити їх прагнуть, викликавши страх перед прямими і непрямими негативними наслідками ризикованих дій (можливістю потрапити у наркотичну залежність, захворіти, опинитись у стані соціальної ізоляції, страждати фізично і морально, навіть втратити життя). Інформація про наслідки подається в емоційно-забарвленому вигляді, небезпека перебільшується. Робота проводиться у формі лекцій, бесід, кіно- і відео лекторіїв, демонстрації документальних і художніх фільмів, соціальної реклами. Використання даної моделі із широким загалом підлітків та молоді є малоефективним. При цьому за умов подальшого ретельного обговорення побаченого на відео, підхід може мати ефект у роботі з підлітками, що є цільовою групою вторинної профілактики (наприклад, вживають психоактивних речовин, але без ознак сформованої залежності).

3. *Модель ствердження моральних принципів.* Причини негативних явищ прибічники моделі вбачають у розбещеності певної частини молодих людей, їхньої орієнтації на негативні цінності. Профілактика за цією моделлю будується на спробі переконати молодь в аморальності, гріховності певних видів поведінки (статевого життя поза шлюбом, вживання алкоголю чи наркотиків, насильства тощо) та повернути їх на інші, альтернативні цінності (релігійні, ідеологічні). При цьому використовуються прийоми наведення прикладів (свідoctв), переконання, навіювання, груповий психологічний вплив. Профілактика проводиться у формі масових акцій, зібрань, компаній у ЗМІ (серії статей, теле- і радіопрограми). Модель ефективна стосовно молодих людей, орієнтованих на цінності добра, а також тих, хто легко піддається навіюванню. Але у надмірно чутливих може

спровокувати внутрішньоособистісні конфлікти.

4. *Модель поширення фактичних знань.* Побудована на уявленні про те, що поширенню негативних явищ сприяє відсутність у підлітків і молоді повної адекватної інформації. Профілактична робота полягає в наданні підліткам і молодим людям об'єктивної, коректної, емоційно нейтральної інформації щодо ризикованої поведінки для забезпечення можливості вільного, свідомого вибору свого способу життя. Профілактика проводиться за допомогою лекцій, бесід, дискусій, ігор, конкурсів, розповсюдження друкованих матеріалів (буклети, брошури), розміщення матеріалів у медіа, навчання на рівних. Модель ефективна при роботі з молоддю і підлітками, проте за умови непрофесійного викладення інформації та несистематичності роботи з цьоловою групою може провокувати в останньої інтерес до негативних явищ і бажання до експериментування.

5. *Модель навчання позитивній поведінці («афективного» навчання).* Основні причини поширення негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі вбачаються у невмінні молодшої людини задовольняти потреби без шкоди здоров'ю, протидіяти обставинам, зовнішньому тиску, вирішувати особистісні проблеми. Профілактична робота спрямована на розвиток у людини вмінь задовольняти свої потреби і вирішувати проблеми за будь-яких обставин позитивним чином. Профілактика проводиться за допомогою ігор, тренінгів, індивідуальних і групових консультацій, психотерапії, розповсюдження профілактичної літератури, створення теле- і радіопрограм, навчання на рівних.

6. *Модель формування здорового способу життя.* Причина поширеності негативних явищ – несформованість у молодих людей цінності власного здоров'я, орієнтація на задоволення інших потреб (самоствердження, трудова діяльність, особисті стосунки) за рахунок фізичного і психічного здоров'я. Профілактична робота за цією моделлю спрямована на формування у дітей і молоді цінностей повноцінного життя і здоров'я, розвиток вмінь і навичок, на створення умов для ведення

здорового способу життя. Основними методами профілактики виступають соціальна реклама, тренінги, робота спортивних, туристичних клубів та секцій, творчих гуртків.

7. *Радикальна модель* (модель соціального впливу). Побудована на уявленні про те, що саме суспільство провокує і посилює негативні явища у молодіжному середовищі. Основними засобами протидії негативним явищам виступають заборона чи обмеження шкідливої реклами (наприклад, тютюнових і алкогольних виробів), демонстрації викривлених сексуальних стосунків та насильства в ЗМІ, впровадження законодавства, яке захищало би права громадян на ведення здорового способу життя тощо. При цьому використовуються лобіювання, масові акції, компанії у медіа, соціальна реклама.

До стратегії нормалізації можна віднести такі моделі:

1. *Модель контрольованого впливу*. Вона виходить з уявлення про те, що існують певні межі, залишаючись в яких будь-яка поведінка людини не призведе до шкідливих наслідків. Отже, необхідно визначити норми припустимої поведінки (наприклад, кількості випитого спиртного, що не завдасть значної шкоди здоров'ю), пропагувати їх, навчити людей контролювати себе. Профілактика передбачає лібералізацію законодавства та інформування населення щодо безпечних норм, навчання самоконтролю. Проте далеко не всі негативні явища можна допустити навіть в обмеженому вигляді, тим більше у середовищі дітей.

2. *Модель зменшення шкоди*. У межах цієї моделі негативне явище (вживання наркотиків, небезпечна сексуальна поведінка, безпритульність) сприймається як неминуче, принаймні для певної кількості молодих людей. Метою профілактики виступає зниження ризику негативних наслідків від небезпечного способу життя як для самих молодих людей, яким він властивий, так і для оточуючих, без спроби змінити сам спосіб життя. Основними засобами зменшення шкоди є навчання більш безпечній поведінці, забезпечення запобіжними засобами (наприклад, презервативами,

одноразовими шприцами), психологічна допомога і підтримка. Робота проводиться за допомогою інформування, консультування, навчання «на рівних», створення груп самопомоги. Модель зменшення шкоди ефективна лише для вторинної та третинної профілактики у середовищі осіб, які вже ведуть стійкий ризикований спосіб життя.

Переважає більшість стратегій і моделей ефективні для роботи з окремими категоріями дітей та молоді і для вирішення окремих завдань профілактики. Вони доповнюють одна одну, і тому можливе використання їх елементів у межах комплексної профілактичної програми [18].

Отже, профілактика правопорушень серед неповнолітніх є складним багатокомпонентним процесом, що передбачає систему цілеспрямованих соціально-педагогічних впливів, спрямованих на попередження виникнення девіантної поведінки, виявлення та усунення факторів ризику, розвиток особистісних ресурсів дитини та створення сприятливих умов для її повноцінної соціалізації. Ефективність такої діяльності значною мірою залежить від комплексного врахування зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку особистості, а також від дотримання принципів соціально-педагогічної профілактики, які визначають зміст, форми та методи роботи з дітьми та молоддю.

1.2. Причини та наслідки правопорушень неповнолітніх

У науковій літературі правопорушення розглядається як одна з форм девіантної та делінквентної поведінки. Н. Головка зазначає, що різноманітні прояви девіантної та делінквентної поведінки нерідко передують кримінальній поведінці неповнолітніх, яка трактується як протиправне діяння, що після досягнення особою віку кримінальної відповідальності стає підставою для притягнення її до відповідальності відповідно до норм кримінального законодавства [10, с. 45].

Правопорушення належить до категорії протиправних діянь. Для визначення ступеня суспільної шкоди та небезпеки важливим є розмежування понять «правопорушення», «проступок» і «злочин».

Під правопорушенням розуміють суспільно шкідливе або суспільно небезпечне, протиправне та винне діяння (дію чи бездіяльність), учинене деліктоздатною особою, тобто особою, яка здатна нести юридичну відповідальність за свої дії, та яке тягне за собою настання юридичної відповідальності [10, с. 45].

Залежно від ступеня тяжкості завданої шкоди правопорушення поділяються на проступки та злочини. Проступки характеризуються як суспільно шкідливі діяння, тоді як злочини є суспільно небезпечними діяннями, забороненими Кримінальним кодексом України та такими, що передбачають кримінальне покарання [10, с. 46].

До проступків, які найчастіше вчиняються неповнолітніми, належать нецензурна лайка, систематичне порушення шкільної дисципліни, конфлікти з однолітками, бійки, порушення адміністративно-правових норм. До злочинів належать крадіжки, хуліганство, а також інші діяння, передбачені кримінальним законодавством. Особливо тяжкими злочинами є вбивства, зґвалтування та насильницькі напади за обтяжуючих обставин.

Отже, правопорушення є найбільш небезпечним проявом протиправної поведінки, що завдає шкоди суспільству та забороняється законом. За його вчинення передбачена відповідна юридична відповідальність.

У контексті соціально-педагогічної профілактики доцільно розрізняти проступки, які проявляються у вигляді прогулів занять, бійок, тютюнопаління, вживання алкогольних напоїв, грубощів, брехні, лінощів, жорстокості, систематичних порушень дисципліни та моральних норм, і злочини, що пов'язані з порушенням норм кримінального законодавства та передбачають кримінальне покарання. За відсутності своєчасної профілактичної роботи аморальна поведінка підлітків поступово

трансформується у протиправну, що має негативні наслідки як для самої особистості, так і для суспільства загалом.

На сьогодні правопорушення серед неповнолітніх залишаються однією з найгостріших соціальних проблем. Їх поширення значною мірою залежить від рівня соціального розвитку суспільства, стану його культури, якості сімейного виховання та ефективності діяльності закладів освіти. Як зазначає Л. Дундич, зниження рівня культури та виховання супроводжується зростанням кількості правопорушень серед неповнолітніх та посиленням негативних наслідків їхньої протиправної діяльності [13, с. 1].

Відповідно до статті 6 Сімейного кодексу України неповнолітньою вважається особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [50]. Згідно з психологічною класифікацією саме на цей період припадає підлітковий вік, який характеризується низкою психофізіологічних та соціально-психологічних особливостей. Підлітковий вік відзначається емоційною нестійкістю, схильністю до протестної поведінки, прагненням до самостійності, підвищеною чутливістю до зовнішніх впливів та недостатнім життєвим досвідом. У підлітків нерідко спостерігається переоцінка власних можливостей, схильність до наслідування авторитетних осіб і героїв масової культури, а також труднощі в адекватній оцінці життєвих ситуацій. Сукупність зазначених особливостей підвищує ризик формування негативних звичок та моделей поведінки, які можуть стати передумовою правопорушень.

Саме у підлітковому віці найчастіше виникають правопорушення, обумовлені як психофізіологічними, так і соціальними чинниками. Тому причини та умови правопорушень неповнолітніх доцільно розглядати комплексно. Спираючись на дослідження Л. Дундич, серед основних причин і умов правопорушень серед неповнолітніх можна виокремити сімейну, соціальну та криміногенну сфери [13, с. 97-98].

Особливе значення має сімейне середовище. Як зазначає Ю. Ємець, сім'я є першим і найважливішим соціальним інститутом у житті дитини,

тому несприятливий психологічний клімат у родині або криміногенні установки батьків можуть негативно впливати на процес формування особистості дитини та відтворюватися в її поведінці [15].

Одним із факторів ризику є складне матеріальне становище сім'ї. Незадовільний рівень матеріального забезпечення часто стає джерелом почуття безнадійності, соціальної несправедливості та озлобленості. За відсутності належної соціальної підтримки такі обставини можуть сприяти формуванню мотивації до протиправної поведінки.

Суттєвий вплив на поведінку неповнолітніх має також найближче соціальне оточення. Нерідко підлітки залучаються до асоціальної діяльності під впливом дорослих правопорушників або однолітків, які вже мають досвід девіантної поведінки.

Безперечно, роль сім'ї в попередженні дитячої і підліткової злочинності є чи не визначальною. Однак варто розуміти, що окрім сім'ї, на підлітка великий вплив справляє його найближче оточення, яке складається із друзів та однолітків. Навіть у благополучних сім'ях трапляються випадки, коли дитина, оточена любов'ю, розумінням, вчиняла протиправні дії. Зовнішнє благополуччя також може стати трагедією для незрілої психіки підлітка. Досить часто діти із заможних родин вдаються до вчинення злочинів, вжиття алкогольних та наркотичних засобів (які, по суті, в більшості випадків є причинами вчинення правопорушень). Ці діти не знають голоду, не мають проблем із одягом та гаджетами, вони навчаються в престижних навчальних закладах.

В таких випадках, як правило, батьки попри своє матеріальне благополуччя, є педагогічно і психологічно некомпетентними, а відтак не можуть передбачити та попередити проблему. Досить часто дорослі нехтують психоемоційним станом підлітка, демонструють авторитарність та небажання дослухатися до дитини. І дитина шукає вихід, але свій.

У підлітковому віці важливим, а іноді й визначальним, стає вплив однолітків та старших друзів. Проте не завжди це оточення можна вважати

благополучним. Підлітки потрапляють у погану компанію через вплив однолітків і друзів, погані відносини в шкільному колективі, проблеми з батьками й учителями. Пояснюється це тим, що дитина шукає своєрідний вихід із ситуації та підтримку. Саме в таких компаніях проявляються та загострюються негативні риси характеру: жорстокість, нахабність, зневажливе ставлення до оточуючих. За таких умов підлітки стають вразливими щодо питання участі та скоєння злочинів. Найчастіше правопорушення вчиняються не поодинокі, а саме декількома членами однієї компанії, що домовляються та погоджуються на їх вчинення. Групові правопорушення є найпоширенішим серед зазначеної категорії осіб [15].

Певний вплив на формування правопорушень може мати і освітнє середовище. Недостатня організація виховної та профілактичної роботи, неналежний контроль за відвідуванням занять і поведінкою учнів здатні створювати умови для виникнення девіантної поведінки.

На думку О. Ємця, заклад освіти за певних обставин може виступати не лише інститутом соціалізації, а й чинником десоціалізації. До таких передумов належать недостатній зв'язок навчання з реальними потребами життя, орієнтація виключно на престижні професії, формалізація виховної роботи, застосування неефективних педагогічних методів, упереджене ставлення до учнів та придушення їхньої самостійності [13].

Серед сучасних факторів ризику особливе місце займає вплив мережі Інтернет та соціальних медіа. К. Варивода зазначає, що сучасні інформаційні технології суттєво змінили процес соціалізації молоді. Надмірне захоплення соціальними мережами та цифровим контентом може негативно впливати на свідомість підлітків, оскільки значна частина медіапродукції транслює певні моделі поведінки та систему цінностей, до критичного осмислення яких молодь часто виявляється недостатньо готовою [7, с. 366].

Вагомий вплив на формування особистості справляють також засоби масової інформації. Вони здатні як утверджувати загальнолюдські цінності, так і негативно впливати на свідомість молоді, формуючи викривлені

уявлення про соціально прийнятну поведінку. Однією із серйозних проблем сучасності є вплив організованої злочинності на неповнолітніх. Останніми роками спостерігається зростання випадків залучення підлітків до різних форм протиправної діяльності. Особливу небезпеку становить популяризація кримінальної субкультури, яка формує у молоді викривлені уявлення про мужність, силу та соціальний успіх.

Дослідниця Т. Шанскова серед причин правопорушень також виділяє вікові, біологічні, генетичні та екологічні чинники. До них належать акцентуації характеру, реакції емансипації та групування, прагнення до самоствердження, емоційна нестійкість, підвищена збудливість, особливості функціонування нервової та гормональної систем, вроджені психофізіологічні особливості та інші фактори, що можуть впливати на поведінку неповнолітніх [58].

Для багатьох неповнолітніх правопорушників характерними є завищена самооцінка, недостатній рівень відповідальності за власні вчинки, дефіцит самоконтролю, емоційна нестійкість, імпульсивність, агресивність та знижений рівень емпатії. Зазначені особистісні особливості нерідко поєднуються з несприятливими умовами соціального середовища та посилюють ризик виникнення протиправної поведінки.

Наслідки правопорушень неповнолітніх мають комплексний характер і проявляються на особистісному, соціальному, правовому та педагогічному рівнях. Насамперед вони негативно впливають на процес соціалізації особистості, оскільки формують у неповнолітніх стійкі девіантні установки, сприяють закріпленню асоціальних моделей поведінки та ускладнюють їхню інтеграцію в суспільство.

Вчинення правопорушень часто супроводжується погіршенням міжособистісних відносин у сім'ї, конфліктами з батьками, педагогами та однолітками. Такі підлітки нерідко втрачають авторитет серед соціально схвального оточення, що призводить до соціальної ізоляції або входження до груп із негативною спрямованістю. Водночас знижується рівень навчальної

мотивації, погіршується успішність, зростає ризик пропусків занять та передчасного припинення навчання.

Суттєвими є також правові наслідки правопорушень. Залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння до неповнолітніх можуть застосовуватися заходи виховного впливу, адміністративна або кримінальна відповідальність. Наявність досвіду притягнення до відповідальності може негативно впливати на подальші життєві перспективи молодшої людини, обмежуючи можливості професійної самореалізації та соціальної адаптації.

На суспільному рівні правопорушення неповнолітніх спричиняють зростання соціальної напруженості, потребують додаткових витрат на діяльність правоохоронних органів, соціальних служб та закладів освіти. Крім того, поширення протиправної поведінки серед молоді становить загрозу для суспільної безпеки та ускладнює процес формування правової культури підростаючого покоління [15].

Отже, причини правопорушень серед неповнолітніх мають комплексний характер і пов'язані з впливом сімейних, соціальних, психологічних, інформаційних та біологічних чинників. Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що в сучасних умовах спостерігається зниження виховного потенціалу таких основних соціальних інститутів, як сім'я та заклад загальної середньої освіти. Водночас безконтрольний доступ до різноманітних інформаційних ресурсів може сприяти засвоєнню молоддю аморальних моделей поведінки, що за певних обставин підвищує ризик учинення правопорушень. Наслідки правопорушень неповнолітніх виходять за межі індивідуальних проблем окремої особистості та набувають значущого соціального характеру. Саме тому особливої актуальності набуває організація ефективної соціально-педагогічної профілактики, спрямованої на попередження правопорушень і створення умов для успішної соціалізації дітей та молоді.

1.3. Зміст соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень в умовах закладів загальної середньої освіти

Відповідно до Закону України «Про освіту» соціальний педагог закладу освіти забезпечує соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, учнівських колективів та мікрогруп, а також осіб, які потребують особливої уваги або перебувають у складних життєвих обставинах. Крім того, до його функціональних обов'язків належать організація просвітницької та профілактичної роботи серед учасників освітнього процесу з питань запобігання домашньому насильству, злочинності, алкоголізму, наркоманії та іншим негативним соціальним явищам, а також вивчення й аналіз соціальних умов розвитку здобувачів освіти, класних колективів і освітнього середовища загалом [44].

На думку Н. Головки, соціально-педагогічна профілактика передбачає спрямування діяльності соціального педагога на формування позитивного виховного впливу найближчого соціального оточення дитини, зокрема педагогів, батьків, родини та групи однолітків. Важливим завданням є корекція характеру взаємин між зазначеними суб'єктами, їхнього впливу на дитину, а також формування позитивних уявлень підлітка про соціальне оточення та власне місце в ньому [10].

Практика свідчить, що соціально-педагогічна профілактика правопорушень здійснюється у тісній взаємодії соціального педагога з практичним психологом, педагогічними працівниками, медичними фахівцями, представниками ювенальної превенції та громадськими організаціями. Така міжвідомча співпраця забезпечує комплексний підхід до вирішення проблем профілактики правопорушень серед неповнолітніх.

Сучасний досвід соціально-педагогічної діяльності засвідчує необхідність використання різноманітних методів і форм профілактичної роботи. Вони спрямовані як на усунення негативних чинників у поведінці особистості, так і на корекцію несприятливих умов соціального середовища,

а також на формування в дітей та підлітків соціально схвалюваних моделей поведінки та життєво необхідних навичок.

Методи та форми профілактичної роботи безпосередньо пов'язані з основними напрямками діяльності соціального педагога, серед яких діагностика, профілактика, корекція, просвітницька діяльність, консультування, навчально-виховна робота та взаємодія з громадськістю.

Дослідниця Н. Головка виокремлює декілька груп методів соціально-педагогічної профілактики правопорушень.

До першої групи належать методи руйнування негативного типу характеру, зокрема метод «вибуху», запропонований А. Макаренком.

Друга група охоплює методи реконструкції характеру підлітка, які передбачають виявлення та розвиток позитивних якостей особистості; прогнозування позитивних змін у поведінці; відновлення позитивних звичок і потреб; корекцію негативних якостей, які підліток сприймає як позитивні; переоцінку власних недоліків та формування здорового способу життя, несумісного з негативними звичками й асоціальними проявами поведінки.

До третьої групи належать методи перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості особистості, які включають об'єктивне осмислення власних переваг і недоліків, переорієнтацію самосвідомості, переконання та прогнозування наслідків негативної поведінки.

Четверта група представлена методами попередження негативної та стимулювання позитивної поведінки, серед яких заохочення, покарання, змагання та створення позитивної життєвої перспективи [10, с. 59–60].

Особливе місце у системі соціально-педагогічної профілактики правопорушень серед неповнолітніх займає робота із сім'єю. Ефективність профілактичного впливу значною мірою залежить від раціонального поєднання прямих і непрямих форм взаємодії з батьками. Прямий вплив реалізується через психологічну та педагогічну просвіту батьків, тоді як опосередкований здійснюється через організацію спільної діяльності дітей і

дорослих, покращення сімейної комунікації та створення сприятливого виховного середовища.

Науковці О. Товканець та Л. Лендел виокремлюють індивідуальні, групові та масові форми співпраці закладу освіти із сім'єю.

До індивідуальних форм належать бесіди, консультації, діалогічне спілкування, самоосвіта батьків, відвідування сім'ї, наставництво, участь у роботі рад профілактики, батьківських комітетів, комісій у справах дітей та інших консультативно-дорадчих органів.

Групові форми роботи передбачають проведення бесід, дискусій, диспутів із проблем правового та морального виховання, консультацій, тематичних лекцій, методичних занять, рольових і ділових ігор, зустрічей із фахівцями різних галузей, обміну досвідом сімейного виховання та організацію допомоги сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

До масових форм належать батьківські збори, педагогічні лекторії, семінари, конференції, педагогічні консилиуми, кінолекторії, загальношкільні заходи, зустрічі з медичними працівниками, психологами, юристами та іншими спеціалістами [52, с. 228].

Важливим напрямом профілактичної діяльності є інформаційно-просвітницька робота з батьками. Її основною метою є попередження можливих порушень сімейного виховання та гармонізація сімейних взаємин. Зазвичай така робота здійснюється у двох взаємопов'язаних напрямках: аналіз причин виникнення неефективних моделей взаємодії між батьками та дітьми й формування нових конструктивних соціально-комунікативних навичок, спрямованих на покращення внутрішньосімейних стосунків.

Особливої актуальності набуває взаємодія класного керівника, соціального педагога та практичного психолога з батьками учнів. Оскільки значна частина батьків недостатньо обізнана з віковими та індивідуально-психологічними особливостями розвитку підлітків, доцільним є проведення лекцій, тренінгових занять, практикумів та консультацій, присвячених

питанням психології підліткового віку, особливостям спілкування з дитиною, встановленню правил взаємодії та розвитку навичок конструктивного розв'язання конфліктів.

Однією з ефективних форм роботи з батьками є педагогічний всеобуч, під час якого розглядаються питання профілактики шкідливих звичок, безпечної поведінки в мережі Інтернет, агресивних проявів у поведінці підлітків та інших актуальних проблем виховання. Особливу результативність такі заходи мають за умови активної участі батьків дітей, які належать до групи ризику або демонструють поведінкові відхилення.

Серед інших форм взаємодії закладу освіти із сім'єю доцільно виокремити проведення відкритих уроків для батьків, днів відкритих дверей, оформлення інформаційних куточків, підготовку тематичних матеріалів, організацію конференцій з обміну досвідом сімейного виховання, психолого-педагогічних лекторіїв, консультацій практичного психолога, тренінгів для батьків та групової роботи з родинами, які мають подібні труднощі у вихованні дітей [52, с. 229].

Ефективність профілактичної роботи значною мірою залежить від комплексного використання різних форм і методів впливу, серед яких особливе значення також мають організація дозвілля учнів, їх правове виховання та робота з класним колективом.

Важливим напрямом соціально-педагогічної діяльності є організація змістовного дозвілля школярів. Раціональне використання вільного часу сприяє розвитку інтересів, здібностей та творчого потенціалу учнів, а також знижує ризик їх залучення до асоціальних груп і протиправної діяльності. З цією метою в закладах освіти організовуються гуртки, спортивні секції, творчі об'єднання, волонтерські проєкти, культурно-масові та виховні заходи. Участь у таких видах діяльності забезпечує позитивний соціальний досвід, сприяє розвитку навичок конструктивної взаємодії та формуванню соціально схвалюваних моделей поведінки [52, с. 232].

Не менш важливим компонентом профілактики правопорушень є правове виховання учнів. Його основною метою є формування правової культури особистості, поваги до закону, усвідомлення власних прав і обов'язків, а також відповідальності за власні вчинки. Реалізація правового виховання здійснюється через проведення тематичних бесід, лекцій, тренінгів, зустрічей із представниками правоохоронних органів, правових вікторин та інших просвітницьких заходів. У результаті такої роботи учні набувають необхідних правових знань, розвивають навички правомірної поведінки та здатність приймати відповідальні рішення в різних життєвих ситуаціях [56].

Особливу роль у профілактиці правопорушень відіграє робота з класним колективом. Саме колектив однолітків є одним із провідних чинників соціалізації особистості в шкільному віці. Соціальний педагог спільно з класним керівником здійснює заходи, спрямовані на формування сприятливого соціально-психологічного клімату в класі, розвиток толерантності, взаємоповаги та відповідальності. Значна увага приділяється попередженню конфліктів, проявів булінгу, агресивної поведінки та інших негативних явищ. Для цього використовуються тренінгові заняття, колективні творчі справи, групові дискусії, соціально-психологічні вправи та інші форми роботи, що сприяють згуртуванню учнівського колективу та розвитку позитивних міжособистісних відносин [49].

Таким чином зміст соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень у закладах загальної середньої освіти охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на всебічний розвиток особистості учня, формування його правової культури та створення сприятливого виховного середовища. Комплексне поєднання організації дозвілля, правового виховання, роботи з класним колективом та батьками учнів забезпечує підвищення ефективності профілактичної діяльності та сприяє попередженню правопорушень серед неповнолітніх.

У наукових дослідженнях Н. Єсіної, Т. Коломієць, І. Трубавіної, І. Шеплякової [59] склалася трьох рівнева модель соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень серед підлітків:

Перший рівень, спрямований на попереджувальну профілактичну діяльність, що здійснюється у суспільстві в цілому.

Другий рівень передбачає профілактичну соціально-педагогічну роботу у групах та колективах.

Третій рівень – індивідуальна соціально-педагогічна робота, що передбачає ранню та індивідуальну профілактику правопорушень у підлітковому середовищі. Метою соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень серед підлітків є попередження розповсюдження правопорушень як негативного явища, мінімізація його наслідків, запобігання формування схильності до протиправної поведінки та створення сприятливих умов для повернення підлітків-правопорушників до нормативного життя.

Серед суб'єктів профілактики правопорушень серед підлітків у закладі загальної середньої освіти є: заступник директора з виховної роботи, класний керівник, соціальний педагог, психолог, інспектор сектору ювенальної превенції.

Як зазначає І. Трубавіна [56], основними завданнями цих органів та посадових осіб є:

- облік учнів, які схильні до порушень дисципліни, порядку та режимних правил поведінки; до агресивної, не толерантної поведінки у школі, поза школою, у позаурочний час, у спілкування з оточенням;
- розробка та здійснення програми діяльності з профілактики попередження правопорушень серед неповнолітніх, особливо серед тих, хто перебуває на внутрішньо шкільному обліку та на обліку у правоохоронних органах;

- розповсюдження, пропаганда правових знань серед неповнолітніх з метою виховання правової культури та свідомості, законослухняності, дисциплінованості;
- утворення атмосфери нетерпимості до будь-яких виявів антигромадської, протиправної поведінки.

Науковці наголошують, що профілактична діяльність повинна ґрунтуватися на принципах гуманізму, демократизму, партнерської взаємодії із сім'єю, конфіденційності, індивідуального підходу та відповідальності всіх суб'єктів освітнього процесу за дотримання прав і законних інтересів неповнолітніх. Ефективність профілактичної роботи значною мірою визначається рівнем взаємодії між закладом освіти та сім'єю, їхньою спільною відповідальністю за виховання та розвиток дитини.

Отже, соціально-педагогічна профілактика правопорушень у закладах загальної середньої освіти є цілісною системою взаємопов'язаних заходів, спрямованих на попередження формування негативних рис особистості, шкідливих звичок, проявів асоціальної поведінки та правопорушень серед учнівської молоді. Поєднання різноманітних форм і методів профілактичної роботи, а також конструктивна співпраця закладу освіти, сім'ї та соціального оточення забезпечують підвищення ефективності соціально-педагогічної профілактики в умовах сучасної школи.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Досвід соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх у гімназії № 33 м. Чернігів

Профілактика правопорушень неповнолітніх є важливою соціально-педагогічною проблемою, оскільки безпосередньо пов'язана з реалізацією комплексу виховних завдань, спрямованих на формування правосвідомої особистості. Особливого значення у цьому контексті набуває рання профілактика, яка має розпочинатися вже на етапі початкової освіти, коли закладаються основи характеру дитини, її ставлення до однолітків і дорослих, формуються моральні цінності та моделі поведінки.

Соціально-педагогічна профілактика правопорушень у закладі загальної середньої освіти являє собою систему соціальних, правових, педагогічних та організаційних заходів, спрямованих на попередження правопорушень і соціально негативних проявів серед учнівської молоді, виявлення та усунення причин і умов, що сприяють їх виникненню. Вона реалізується у поєднанні з індивідуальною профілактичною роботою з неповнолітніми, а також із їхніми батьками або законними представниками, які неналежним чином виконують свої обов'язки щодо виховання, навчання та утримання дітей або чинять негативний вплив на їхню поведінку.

Модель соціально-педагогічної профілактики правопорушень у закладі освіти була сформована на основі узагальнення та систематизації матеріалів річного плану роботи закладу освіти, планів діяльності соціального педагога, практичного психолога, Ради профілактики правопорушень на 2025–2026 навчальний рік. Додатково було проведено індивідуальні бесіди з педагогами, учнями 8–9 класів, соціальним педагогом та практичним психологом.

Організація соціально-педагогічної профілактики в закладі загальної середньої освіти здійснюється на засадах дотримання принципів гуманізму, законності, системності, комплексності, індивідуального підходу, поваги до людської гідності та партнерської взаємодії.

У ході дослідження встановлено, що профілактична діяльність щодо запобігання правопорушенням серед неповнолітніх здійснюється відповідно до чинного законодавства України у сфері освіти та захисту прав дитини, зокрема законів, постанов, наказів, положень та інших нормативно-правових документів.

Відповідно до Закону України «Про освіту», зазначений напрям діяльності реалізується соціальним педагогом у тісній взаємодії з практичним психологом, педагогічними працівниками, представниками медичної сфери, ювенальної превенції та громадських організацій.

Посадові обов'язки соціального педагога визначаються Положенням про психологічну службу у системі освіти України. У своїй професійній діяльності соціальний педагог керується принципами науковості, цілісності, наступності, професійної компетентності, відповідальності, індивідуального підходу, доступності соціально-педагогічних послуг, міждисциплінарності, системності, добровільності, конфіденційності, людиноцентризму, партнерства та дотримання норм професійної етики.

До основних напрямів діяльності соціального педагога належать: соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; здійснення просвітницької та профілактичної роботи серед учасників освітнього процесу щодо запобігання домашньому насильству, злочинності, алкоголізму, наркоманії та інших негативних явищ; вивчення й аналіз соціальних умов розвитку учнів та особливостей функціонування учнівських колективів.

Крім того, соціальний педагог бере участь у роботі педагогічних рад, психолого-педагогічних семінарів і методичних об'єднань, у плануванні заходів щодо соціалізації здобувачів освіти та їх адаптації до освітнього

середовища, а також у наданні допомоги дітям і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають особливі освітні потреби або постраждали від насильства чи воєнних дій.

Планування профілактичної роботи здійснюється відповідно до встановлених вимог та передбачає як обов'язкові щорічні заходи, пов'язані з профілактикою булінгу, насильства, шкідливих звичок та небезпечної поведінки в мережі Інтернет, так і додаткові заходи, обрані відповідно до актуальних потреб учнівського середовища.

Соціально-педагогічна профілактика реалізується щодо різних категорій учасників освітнього процесу, зокрема неповнолітніх та їхніх батьків, із використанням індивідуальних і групових форм роботи. З кожним роком відбувається урізноманітнення форм і методів профілактичної діяльності, що позитивно впливає на її результативність. Найбільш поширеними формами роботи є тренінги, інтерактивні заняття, акції, тематичні бесіди та просвітницькі заходи.

Особлива увага в сучасних умовах приділяється профілактиці булінгу як одного з чинників формування девіантної та протиправної поведінки неповнолітніх. З метою реалізації державної антибулінгової політики у закладі освіти здійснюється системна профілактична діяльність за участю адміністрації, практичного психолога, соціального педагога та представників ювенальної превенції.

Уся діяльність у цьому напрямі здійснюється відповідно до Положення про протидію булінгу, затвердженого педагогічною радою закладу освіти. На початку кожного навчального року створюється антибулінгова комісія, до складу якої входять представники адміністрації, педагогічного колективу, психологічної служби, служби у справах дітей та підрозділів ювенальної превенції.

Щорічно розробляється план заходів із протидії булінгу, що враховує вікові особливості та інтереси учнів. У межах його реалізації проводяться тренінги, акції, тематичні бесіди, інтерактивні заняття, а також

організуються зустрічі з представниками громадських організацій та фахівцями різних сфер.

Важливе місце в системі профілактичної роботи займає діяльність Ради профілактики правопорушень, яка створюється наказом керівника закладу освіти. До її складу входять представники адміністрації, психологічної служби, педагогічного колективу та учнівського самоврядування. Основним завданням Ради є координація діяльності всіх суб'єктів профілактики щодо попередження бездоглядності, правопорушень та інших негативних проявів серед учнівської молоді.

Традиційно на початок вересня дирекцією гімназії №33 м. Чернігова видаються накази щодо обліку дітей шкільного віку, проведення всеукраїнського рейду «Урок», під час якого адміністрація закладу, психологічна служба школи, класні керівники з'ясовують, чи всі учні приступили до навчання, відвідування учнями уроків. З метою визначення стану благополуччя чи неблагополуччя дитини, класні керівники спільно із соціальним педагогом відвідують родини та виявляють сім'ї, що опинилися в складних життєвих обставинах, проводять опитування та спостереження, у результаті чого складають соціальні паспорти класів. Вони узагальнюються соціальним педагогом та заступником директора з виховної роботи та надаються у відділ освіти м. Чернігів, а також погоджується з банком даних Управління (служби) у справах дітей.

Одним із важливих напрямів профілактичної роботи є виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. З цією метою класні керівники спільно із соціальним педагогом здійснюють відвідування сімей, проводять спостереження та опитування, складають соціальні паспорти класів, на основі яких формується соціальний паспорт закладу освіти.

Значна роль у профілактиці правопорушень належить класним керівникам, які здійснюють контроль за відвідуванням учнями занять, підтримують взаємодію з батьками, співпрацюють з учителями-

предметниками щодо підвищення навчальної мотивації учнів та вивчають умови сімейного виховання.

Протягом навчального року класні керівники

- здійснюють контроль за відвідуванням учнями навчальних занять. У разі відсутності учнів, які не досягли повноліття, на навчальних заняттях протягом 10 робочих днів підряд з невідомих або без поважних причин повідомляють дирекцію закладу освіти (заступника директора з виховної роботи), яка невідкладно надає інформацію ювенальній превенції Чернігівського ВП ГУНП в Чернігівській області, Управлінню (службі) у справах дітей дані таких учнів для провадження діяльності відповідно до законодавства, пов'язаної із захистом їх прав на здобуття загальної середньої освіти.

Причини відсутності учня на навчальних заняттях підтверджуються відповідною медичною довідкою закладу охорони здоров'я або письмовим поясненням батьків (одного з батьків) учня чи інших законних представників (для учнів, які не досягли повноліття) або учня (для повнолітніх учнів), що зберігаються в його особовій справі протягом поточного навчального року;

- співпрацюють з учителями-предметниками щодо мотивації освітньої діяльності учнів, що перебувають у складних життєвих обставинах, а саме: 1) надання консультацій з матеріалу, що вивчається; 2) пропонування завдань відповідного рівня знань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів;

- підтримують постійно зв'язок з батьками даних учнів (надаються консультації, проводяться співбесіди, всеобуч з правового виховання);

- відвідують родини вдома з метою вивчення умов виховання дитини.

Класні керівники систематично проводять наступні форми роботи:

- інструктажі про Правила учнів у школі (дотримання дисципліни; вчасне прибуття на уроки та повернення додому; систематичне відвідування занять; шанобливе ставлення до себе та оточуючих; дбайливе поводження зі шкільним майном тощо);

- бесіди з підлітками (наприклад: «Правила поведінки у школі: так чи ні», «Твій вільний час», «Що я знаю про культуру поведінки», «Мій друг: хто він?», «Вчимося поважати думки інших», «Який я, щоб я хотів змінити», «Твоє хобі», «Ким я хочу стати» тощо);
- запрошують соціального педагога та практичного психолога для проведення профілактичних заходів.

Систематично проводяться профілактичні бесіди, інструктажі щодо правил поведінки в закладі освіти, години спілкування та інші виховні заходи, спрямовані на формування правової культури, відповідального ставлення до власної поведінки та поваги до оточуючих.

Важливим компонентом профілактичної діяльності є робота практичного психолога та соціального педагога, які організовують індивідуальні та групові форми просвітницької, корекційної та профілактичної роботи. У межах тематичних тижнів, акцій та просвітницьких кампаній проводяться тренінгові заняття, інтерактивні вправи, консультації, години психолога, спрямовані на розвиток навичок безпечної поведінки, конструктивного розв'язання конфліктів, формування толерантності та відповідального ставлення до власного життя і здоров'я.

Важливою складовою профілактичної роботи є взаємодія з батьками здобувачів освіти. Батьківські збори, консультації, тренінги та просвітницькі заходи сприяють підвищенню педагогічної культури батьків, формуванню навичок ефективного спілкування з дітьми, профілактиці домашнього насильства та попередженню негативних поведінкових проявів у підлітків.

Особлива увага приділяється роботі з дітьми, які перебувають на обліку в підрозділах ювенальної превенції або службі у справах дітей як такі, що опинилися в складних життєвих обставинах. Для цієї категорії учнів здійснюється комплексна соціально-педагогічна та психологічна підтримка із залученням відповідних соціальних служб.

У ході дослідження встановлено, що протягом 2022–2023, 2023–2024, 2024–2025 та 2025–2026 навчальних років у гімназії № 33 м. Чернігова

відбулися зміни в організації тематичних батьківських зборів. Це було зумовлено необхідністю дотримання протиепідемічних заходів у період поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), а також умовами функціонування закладів освіти в період воєнного стану, запровадженого в Україні з 24 лютого 2022 року. У зв'язку з цим традиційний формат очних зустрічей батьків із класними керівниками було трансформовано у дистанційний, який реалізується переважно за допомогою платформи Zoom.

Варто зазначити, що в закладі освіти постійно урізноманітнюються форми взаємодії з батьками, що сприяє підвищенню їхньої активності, налагодженню ефективної комунікації, залученню до співпраці, рефлексії та отриманню зворотного зв'язку.

З метою підвищення обізнаності батьків щодо психофізіологічних особливостей підліткового віку, формування навичок ефективної комунікації з дітьми, профілактики домашнього насильства, а також попередження вживання наркотичних і психоактивних речовин представниками психологічної служби закладу освіти організовуються відповідні просвітницькі заходи. Зокрема, проводяться виступи з елементами тренінгу на батьківських зборах «Вчимося спілкуватися по-новому», заняття з елементами тренінгу «Домашнє насильство: міфи та реалії», тренінг для батьків учнів 5-х класів «Допоможемо дитині разом» та інші заходи.

Практика свідчить, що після проведення таких заходів значно зростає кількість звернень батьків за індивідуальними консультаціями з питань виховання та навчання підлітків. На основі результатів психологічної діагностики, спостережень та бесід батькам надаються конкретні рекомендації щодо подальшої роботи з дітьми, спрямованої на попередження небажаних поведінкових проявів та гармонізацію дитячо-батьківських взаємин.

Під час консультативної роботи особлива увага приділяється формуванню в батьків поваги до життєвих цінностей підлітка, його особистісних кордонів та права на власну думку. Акцент робиться на

розвитку конструктивних навичок взаємодії з неповнолітніми, зокрема вмінні слухати і чути дитину, досягати домовленостей, встановлювати чіткі правила поведінки та пояснювати наслідки їх порушення, мотивувати підлітків до позитивних змін і підтримувати довірливе спілкування на особистісно значущі теми.

Відповідно до додатка 14 листа Міністерства освіти і науки України від 24.07.2019 № 1/9-477 «Про типову документацію працівників психологічної служби у системі освіти України» соціальним педагогом щорічно формується соціальний паспорт закладу освіти. У ньому відображаються різні категорії здобувачів освіти, зокрема діти, які перебувають на обліку служби у справах дітей як такі, що опинилися у складних життєвих обставинах; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; учні з багатодітних і малозабезпечених сімей; діти, батьки яких загинули під час виконання службових обов'язків або є учасниками АТО (ООС); учні з особливими освітніми потребами та інвалідністю; діти із сімей внутрішньо переміщених осіб; учні, які перебувають на обліку підрозділів ювенальної превенції [11].

Серед зазначених категорій особлива увага приділяється учням, які перебувають на обліку в підрозділах ювенальної превенції та службі у справах дітей як такі, що опинилися у складних життєвих обставинах. Соціальний педагог і практичний психолог здійснюють із цією категорією неповнолітніх та їхніми батьками комплексну просвітницько-профілактичну роботу.

У межах своїх функціональних обов'язків соціальний педагог здійснює роботу із сім'ями, що перебувають у складних життєвих обставинах, яка включає виявлення таких сімей та складання актів первинного обстеження; ведення обліку дітей, які виховуються в цих сім'ях; профілактику девіантної поведінки серед неповнолітніх; проведення психолого-педагогічної роботи з учнями, батьками та педагогами; організацію міжвідомчої взаємодії із підрозділами ювенальної превенції, службою у справах дітей та центрами соціальних служб. У разі виявлення загрози фізичному або психічному

здоров'ю дитини під час відвідування сімей та обстеження умов її проживання вживаються відповідні заходи реагування, зокрема порушується питання про розгляд випадків неналежного виконання батьківських обов'язків на засіданнях служби у справах дітей та комісії з питань захисту прав дитини.

Важливе місце у системі профілактики правопорушень посідають тематичні тижні права та викладання правознавчих дисциплін. З метою формування ключових компетентностей учнів учитель правознавства залучає їх до розв'язання правових ситуацій і юридичних задач, формує навички правового аналізу життєвих обставин, оцінювання поведінки осіб та роботи з нормативно-правовими актами.

Поглибленню правових знань учнів, розвитку їхнього пізнавального інтересу та комунікативних умінь сприяє проведення щорічних тижнів правознавства. У межах цих заходів за участю учнів, які перебувають у складних життєвих обставинах, працівників ювенальної превенції та служби у справах дітей реалізуються інтерактивні заняття, тренінги, диспути, бесіди з використанням інтерактивних вправ, правопросвітницькі акції та інші форми роботи.

Відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України психологічна служба закладу освіти забезпечує систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їхньої поведінки та діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей. Її діяльність спрямована на створення умов для успішного навчання і виховання дітей, забезпечення психологічної безпеки та надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу [44].

Соціально-психологічна служба гімназії №33 м. Чернігова представлена соціальним педагогом і практичним психологом. Основними напрямками її діяльності є діагностика, профілактика, корекція та просвіта. Корекційна робота спрямована на усунення труднощів соціально-психічного

розвитку учнів, зниження ризиків дезадаптації, залежної та девіантної поведінки. Профілактична діяльність передбачає попередження відхилень у розвитку особистості та міжособистісних стосунках, а просвітницька – формування психологічної та соціальної компетентності учасників освітнього процесу. Діагностична робота забезпечує виявлення причин труднощів у навчанні та соціальній адаптації, а також визначення індивідуальних особливостей розвитку особистості.

Основу корекційної діяльності становить надання допомоги дітям і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, потребують посиленої педагогічної уваги або мають особливі освітні потреби, у тому числі постраждалим від насильства чи воєнних дій.

У своїй практичній діяльності соціальний педагог та практичний психолог використовують широкий спектр просвітницько-профілактичних програм, спрямованих на формування здорового способу життя, розвиток життєвих навичок, профілактику насильства, булінгу, залежностей, правопорушень та інших негативних явищ серед дітей і підлітків [11].

У співпраці з практичним психологом соціальний педагог бере активну участь у проведенні профілактичних і просвітницьких заходів у межах тижня психологічної служби. Ефективною формою соціально-педагогічної профілактики правопорушень є також гурткова діяльність. Зокрема, реалізуються програми «Вирішення конфліктів мирним шляхом» та «Особиста гідність. Громадянська позиція. Безпека життя». Під керівництвом соціального педагога функціонує гурток «Медіатори», учасниками якого є учні 5–6 класів. Практичний психолог проводить заняття з учнями 8–9 класів у межах гуртка «Особиста гідність», де в тренінговій формі здійснюється формування громадянських якостей, навичок відповідального вибору та конструктивної поведінки [42, с. 5–6].

Отже, аналіз діяльності гімназії №33 м. Чернігова свідчить, що соціально-педагогічна профілактика правопорушень серед підлітків реалізується комплексно та системно. У закладі освіти поєднуються

традиційні та інноваційні форми і методи роботи, що сприяють підвищенню ефективності освітньо-виховного процесу.

Взаємодія адміністрації, педагогів, батьків, учнів, соціального педагога, практичного психолога та представників соціальних інституцій здійснюється на засадах партнерства, діалогу та співробітництва, що створює сприятливі умови для формування правової культури учнівської молоді та попередження правопорушень серед неповнолітніх.

2.2. Емпіричне дослідження схильності неповнолітніх до правопорушень

З метою виявлення схильності неповнолітніх до правопорушень у гімназії № 33 м. Чернігова було проведено дослідження серед учнів 8–9-х класів віком 14–15 років. Серед респондентів була одна особа, яка належить до категорії дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для досягнення поставленої мети було використано анкетування «Девіантна поведінка особистості (для учнів)» (Додаток Б) та методику діагностики показників і форм агресії А. Басса і А. Дарки, представлені в автоматизованій інформаційній системі «Я-психолог» (далі – АІС «Я-психолог») (Додаток А) [2]. Зазначена система розроблена для оптимізації професійної діяльності практичних психологів і соціальних педагогів закладів загальної середньої освіти. Вона забезпечує можливість проведення психодіагностичних досліджень в онлайн-режимі та отримання результатів як індивідуальної, так і групової діагностики.

Крім того, у процесі дослідження були проведені бесіди з класними керівниками та черговими вчителями, а також здійснювалося педагогічне спостереження. З метою обґрунтування педагогічних рекомендацій щодо підвищення ефективності роботи соціального педагога було визначено такі завдання дослідження:

- виявити форми агресивної та ворожої поведінки, які можуть виступати чинниками схильності учнів до правопорушень;
- дослідити уподобання та інтереси учнівської молоді у вільний час;
- з'ясувати ставлення учнів до здорового способу життя, власного майбутнього, шкідливих звичок і правопорушень;
- вивчити погляди учнів на перспективи власного майбутнього, шляхи досягнення успіху та можливості отримання підтримки.

Одним із методів дослідження стало спостереження, яке розглядається як організоване вивчення педагогічного процесу в природних умовах. Це один із найпоширеніших методів дослідження проблем навчання і виховання, сутність якого полягає в цілеспрямованому, систематичному та планомірному сприйнятті психолого-педагогічних явищ [36].

Поведінкові прояви підлітків вивчалися шляхом спостереження протягом одного тижня у першому семестрі навчального року, після переходу учнів до очної форми навчання в умовах змішаного освітнього процесу.

Об'єктами спостереження були вербальна поведінка учнів (зміст висловлювань, інтенсивність та тривалість спілкування), невербальна поведінка (міміка, жести), а також фізичні прояви взаємодії (дотики, поштовхи, удари та ін.).

Результати спостереження засвідчили, що загалом учні підтримують позитивні міжособистісні взаємини. Підлітків, які перебувають в ізоляції від однолітків, не виявлено. Хоча окремі учні користуються мобільними телефонами під час перерв, таке використання має нетривалий характер і, як правило, здійснюється за потребою або спільно з однокласниками.

Під час перерв учні активно взаємодіють між собою: жартують, обговорюють навчальні питання, спілкуються у групах за інтересами в класних приміщеннях та коридорах, пригощають одне одного, слухають музику, а також підтримують комунікацію з учителями, практичним психологом і соціальним педагогом.

Випадків жорстокої фізичної агресії щодо однокласників під час спостереження не зафіксовано. Водночас періодично спостерігалось використання грубої лексики, прояви роздратування, негативізму та образ під час спілкування як з однолітками, так і з педагогами. Крім того, було відзначено, що окремим учням властиві дружні прояви емоційної підтримки, зокрема обійми, які супроводжувалися позитивними емоційними реакціями.

У ході спостереження встановлено, що під час усіх перерв за поведінкою учнів здійснюється контроль з боку чергових учителів. Під час бесід педагоги зазначали, що присутність дорослого сприяє створенню безпечного та комфортного освітнього середовища, формуванню атмосфери захищеності й довіри. Такі заходи дають змогу своєчасно виявляти та попереджати прояви насильницької поведінки серед учнів.

У процесі спілкування з класними керівниками було з'ясовано, що загалом поведінка учнів на уроках є адекватною та відповідає вимогам освітнього процесу. Після тривалого періоду дистанційного навчання педагогічна діяльність спрямована насамперед на якісне засвоєння знань учнями з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей. Зауваження окремим учням учителі роблять епізодично, однак такі випадки не мають систематичного характеру.

Класні керівники надали загальну характеристику класних колективів та окремих учнів. За їхніми словами, більшість підлітків регулярно відвідують навчальні заняття, відповідально ставляться до навчання та проявляють активність під час уроків. Водночас у закладі є окремі учні, які потребують індивідуального підходу в навчанні та мають певні труднощі з відвідуванням занять. Проте, за оцінками педагогів, такі учні не демонструють ознак схильності до правопорушень. З ними та їхніми батьками систематично проводиться профілактична та виховна робота класними керівниками і соціальним педагогом.

Наступним етапом дослідження стало проведення анонімного анкетування «Девіантна поведінка особистості» серед 39 учнів 8–9-х класів.

Метою опитування було вивчення ставлення підлітків до шкідливих звичок і здорового способу життя, з'ясування їхніх поглядів щодо причин вчинення правопорушень та шляхів запобігання злочинності, ставлення до володіння зброєю, бачення власного майбутнього, оцінки свого емоційного стану, визначення чинників життєвого успіху та джерел соціальної підтримки.

Результати анкетування засвідчили, що 56 % підлітків вважають необхідним дотримуватися принципів здорового способу життя. При цьому 89 % респондентів ототожнюють здоровий спосіб життя із заняттями спортом та відмовою від паління, а 74 % – із відмовою від вживання алкогольних напоїв.

На запитання щодо можливих дій у разі виявлення факту вживання наркотичних речовин другом або подругою 61 % опитаних зазначили, що намагалися б допомогти близькій людині позбутися цієї шкідливої звички. Аналіз відповідей щодо причин правопорушень показав, що 38 % учнів вважають основним чинником протиправної поведінки вплив оточення. Водночас 69 % респондентів переконані, що чинне законодавство недостатньо суворо карає правопорушників, а 56 % вважають доцільним посилення покарань як одного із засобів профілактики злочинності.

Половина опитаних підлітків (50 %) зазначила, що від порушення закону людей насамперед стримує страх покарання. Водночас на запитання щодо бажання володіти засобами самозахисту 46 % учнів висловили бажання мати газовий балончик.

Отримані результати також свідчать про переважно позитивне сприйняття учнями власного життя та майбутнього. Так, 38 % респондентів зазначили, що почуваються щасливими, ще 38 % – радше щасливими. Більшість опитаних (64 %) уявляють своє майбутнє щасливим і радісним. Основними чинниками життєвого успіху підлітки вважають чесну працю (38 %) та здобуття якісної освіти (50 %). У складних життєвих ситуаціях підтримку від батьків отримують 48 % учнів, а 51 % респондентів наголосили на поважному ставленні до старших.

З метою виявлення особливостей прояву агресивності в учнів підліткового віку було проведено діагностику за методикою А. Басса та А. Дарки, яка дає змогу визначити якісні та кількісні показники агресивної поведінки. У дослідженні взяли участь ті самі 39 учнів 8–9-х класів.

Результати тестування показали, що підвищений рівень агресивності спостерігається як серед хлопців, так і серед дівчат приблизно однаковою мірою. Це може пояснюватися психофізіологічними особливостями підліткового віку, умовами сімейного виховання та специфікою вибірки дослідження, до складу якої входили 16 хлопців та 23 дівчини.

За результатами діагностики було виявлено такі види агресивних проявів із високими показниками: фізична агресія характерна для 34 % підлітків, непряма агресія – для 31 %, роздратування – для 31 %, негативізм – для 23 %, образа – для 38 %, підозрілість – для 49 %, вербальна агресія – для 46 %, почуття провини – для 59 % респондентів (Рис. 2.1).

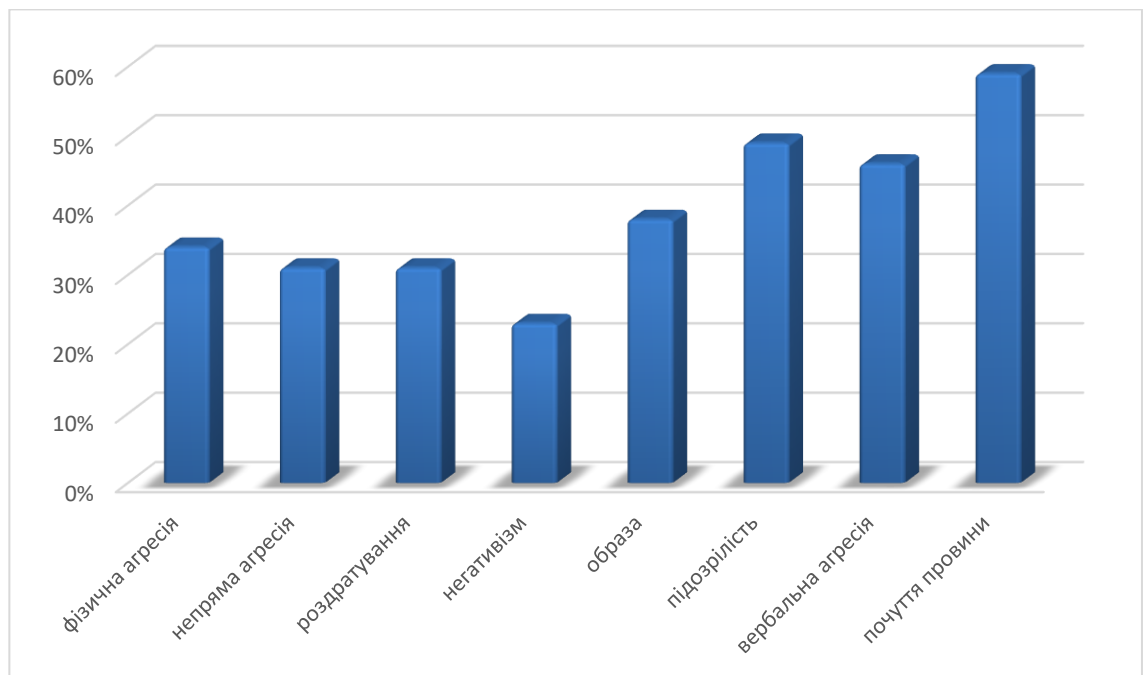

Рис. 2.1 Види агресивних проявів серед підлітків

Отримані результати свідчать про наявність окремих агресивних проявів та емоційних переживань, які є характерними для підліткового віку. Водночас комплексне вивчення особливостей поведінки учнів, результати спостереження, бесід із педагогами та проведених психодіагностичних

методик дають підстави стверджувати, що серед учнів 8–9-х класів гімназії №33 м. Чернігова не виявлено виражених ознак схильності до правопорушень. Разом із тим, з огляду на вікові особливості підлітків та необхідність попередження можливих проявів девіантної поведінки, важливим залишається систематичне здійснення соціально-педагогічної та профілактичної роботи в закладі освіти.

2.3. Практичні рекомендації соціальним педагогам щодо організації та змісту соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх в умовах закладів загальної середньої освіти

Враховуючи результати проведених діагностичних досліджень, бесід із педагогічними працівниками та спостережень за поведінкою підлітків, було розроблено практичні рекомендації для соціальних педагогів щодо організації соціально-педагогічної профілактики правопорушень неповнолітніх у закладах загальної середньої освіти.

Насамперед доцільно здійснювати своєчасне виявлення учнів, схильних до девіантної поведінки та правопорушень, з метою раннього реагування на можливі ризики та організації відповідної профілактичної роботи. У річному плані діяльності соціального педагога варто передбачати заходи, спрямовані на формування згуртованості учнівського колективу, розвиток конструктивних моделей поведінки, навичок ефективної комунікації та безконфліктної взаємодії.

Важливим напрямом роботи є використання під час тренінгових та інтерактивних занять вправ, спрямованих на зниження рівня агресивності, розвиток емоційного інтелекту та навичок саморегуляції. Доцільно навчати підлітків конструктивно виражати власні емоції, почуття, переживання та обговорювати проблемні ситуації без застосування агресії. Ефективним доповненням до такої роботи можуть бути релаксаційні та психогімнастичні

вправи, які сприяють зменшенню психоемоційного напруження та розвитку навичок самоконтролю.

Особливу увагу необхідно приділяти залученню учнів до гурткової, спортивної, волонтерської та громадської діяльності. Участь у таких видах діяльності сприяє розширенню кола спілкування, пошуку соціальної підтримки, розвитку позитивних інтересів та успішній адаптації в колективі.

Одним із важливих напрямів профілактичної діяльності є співпраця з батьками. За сприяння класних керівників доцільно організовувати батьківські збори, консультації та просвітницькі заходи щодо особливостей спілкування з підлітками, які проявляють агресивну поведінку. Батькам варто рекомендувати контролювати інформаційний простір дитини, зокрема обмежувати перегляд відеоматеріалів і комп'ютерних ігор, що містять сцени насильства та агресії.

Соціальному педагогу необхідно підтримувати постійну взаємодію з практичним психологом закладу освіти, своєчасно інформуючи його про виникнення проблемних ситуацій в окремих учнів або класних колективах. Важливо також залучати до профілактичної роботи представників ювенальної поліції, громадських організацій та інших соціальних інституцій з метою проведення спільних заходів, спрямованих на попередження правопорушень, формування правової культури та навичок ненасильницької поведінки.

Під час роботи з підлітками, які демонструють прояви агресивної поведінки, соціальному педагогу доцільно дотримуватися принципів гуманістичного та особистісно орієнтованого підходу. Насамперед важливо забезпечити дитині атмосферу підтримки, уваги та емоційного прийняття, оскільки дефіцит позитивного ставлення з боку дорослих нерідко є одним із чинників виникнення агресивних проявів.

У процесі взаємодії з такими учнями необхідно контролювати власні емоційні реакції, уникати демонстрації роздратування та негативного ставлення до особистості дитини. Доцільно здійснювати оцінку конкретних

вчинків і поведінкових проявів, а не особистості підлітка загалом. Такий підхід сприяє формуванню довірливих взаємин і зниженню рівня психологічного опору. Важливим завданням соціально-педагогічної роботи є підтримка позитивних аспектів активності підлітка, зокрема ініціативності, наполегливості, цілеспрямованості та прагнення до самореалізації. Одночасно необхідно проводити корекційну роботу, спрямовану на подолання ворожості, замкнутості та конфліктності.

Особливого значення набуває формування в учнів усвідомлення наслідків агресивної та протиправної поведінки для себе та оточуючих. Соціальному педагогу доцільно допомагати підліткам аналізувати власні вчинки, усвідомлювати їх причини та знаходити соціально прийнятні способи реагування на складні життєві ситуації.

Під час організації профілактичної роботи необхідно враховувати індивідуально-психологічні особливості кожного учня, рівень його емоційної стійкості, особливості сімейного виховання та соціального оточення. Ефективним засобом профілактики агресивної поведінки є створення умов для самовираження та самоствердження підлітків через участь у соціально значущій діяльності, творчих проєктах, групових заходах та учнівському самоврядуванні.

Важливим компонентом соціально-педагогічної діяльності є також формування позитивної мотивації до самореалізації. Соціальний педагог повинен створювати ситуації успіху, підтримувати позитивні зміни в поведінці учнів та сприяти розвитку їхньої впевненості у власних можливостях.

Отже, ефективна профілактика правопорушень серед неповнолітніх передбачає комплексну та систематичну взаємодію соціального педагога з учнями, батьками, педагогічним колективом і представниками соціальних інституцій. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме попередженню девіантної поведінки, розвитку соціально схвалюваних

моделей поведінки, формуванню правової культури та створенню безпечного освітнього середовища у закладі загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було здійснено аналіз теоретичних засад і практичних аспектів соціально-педагогічної роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх в умовах закладів загальної середньої освіти. Результати проведеного дослідження дали змогу реалізувати поставлену мету та виконати визначені завдання, що дозволяє сформулювати такі *висновки*:

1. Встановлено, що соціально-педагогічна робота з профілактики правопорушень неповнолітніх є цілеспрямованою діяльністю, спрямованою на зміну несприятливих зовнішніх і внутрішніх чинників соціалізації особистості або на корекцію їх взаємодії. Як зазначає Н. Головка, профілактика будь-якої соціальної проблеми має бути спрямована як на соціальне середовище, у якому вона виникає, так і на особистість, яка зазнає її впливу [10, с. 12]. Відповідно, профілактична діяльність повинна ґрунтуватися на принципах гуманізму, демократизму, індивідуального підходу, конфіденційності, підтримки сім'ї та співпраці з нею, а також відповідальності всіх суб'єктів освітнього процесу за дотримання прав і законних інтересів неповнолітніх.

2. З'ясовано, що в умовах закладу загальної середньої освіти соціально-педагогічна профілактика правопорушень базується на своєчасному виявленні та усуненні педагогічних, психологічних, соціальних, інформаційних та організаційних чинників, які можуть негативно впливати на розвиток особистості підлітка. Профілактична робота спрямована, з одного боку, на формування позитивних життєвих цінностей, соціально схвалюваних моделей поведінки та правової свідомості учнів, а з іншого – на надання підтримки неповнолітнім, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають негативний соціальний досвід. Доведено, що соціально-педагогічна профілактика повинна здійснюватися комплексно, із врахуванням сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на поведінку підлітків. Залежно від ступеня ризику та характеру відхилень у поведінці застосовуються заходи попередження, запобігання або припинення

правопорушень. При цьому в закладах загальної середньої освіти ефективно поєднуються традиційні та інноваційні форми й методи профілактичної роботи.

У ході дослідження було встановлено, що основними чинниками ризику вчинення правопорушень неповнолітніми є сімейні, соціальні та криміногенні фактори. До сімейних чинників належать матеріальні труднощі родини, недостатній рівень правової культури батьків, неналежний контроль за дозвіллям дітей, поширення шкідливих звичок та недостатня увага до виховання. Серед соціальних чинників важливе місце займають недоліки виховної роботи, негативний вплив медіапростору та мережі Інтернет, воєнний стан, а також окремі проблеми освітнього середовища. До криміногенних чинників належить залучення неповнолітніх до протиправної діяльності та негативний вплив кримінального середовища.

Отримані результати підтверджують, що ефективність профілактики правопорушень значною мірою залежить від узгодженої взаємодії сім'ї та закладу освіти як провідних інститутів соціалізації особистості.

3. Виявлено, що в гімназії № 33 м. Чернігова для здійснення соціально-педагогічної профілактики правопорушень використовуються як традиційні, так і інноваційні форми та методи роботи. Особливістю організації профілактичної діяльності є партнерська взаємодія всіх учасників освітнього процесу: адміністрації закладу освіти, педагогів, учнів, батьків, практичного психолога та соціального педагога.

Під час проведення тренінгів, бесід, диспутів, виховних заходів та уроків правознавства переважає діалогічний стиль спілкування, активно застосовуються інтерактивні технології навчання, підтримується ініціативність учнів та використовується їхній життєвий досвід. Важливим аспектом профілактичної діяльності є налагодження конструктивної взаємодії між учнями, педагогами та батьками, що сприяє створенню сприятливого виховного середовища.

4. Результати емпіричного дослідження засвідчили відсутність у більшості учнів виражених ознак схильності до правопорушень. У процесі спостереження не було виявлено випадків жорстокої фізичної агресії щодо однокласників. Водночас періодично фіксувалися окремі прояви вербальної агресії, роздратування, негативізму та образливих висловлювань під час спілкування з однолітками.

Встановлено, що більшість підлітків регулярно відвідують навчальні заняття, відповідально ставляться до освітнього процесу та виявляють активність під час навчання. Окремі учні потребують індивідуального педагогічного супроводу та додаткової уваги щодо організації навчальної діяльності, проте вони не демонструють ознак схильності до правопорушень. Зазначені результати свідчать про належний рівень профілактичної роботи, що здійснюється класними керівниками, соціальним педагогом та іншими фахівцями закладу освіти.

Проведене дослідження дало змогу визначити два основні напрями подальшого вдосконалення профілактичної діяльності в гімназії № 33 м. Чернігова: педагогічну просвіту батьків і педагогів із використанням сучасних форм та методів роботи, а також активне залучення батьків до виховного процесу.

У зв'язку з цим доцільно систематично ознайомлювати батьків із сучасними підходами до виховання дітей, популяризувати позитивний досвід сімейного виховання, розширювати інформаційну взаємодію між закладом освіти та батьками, поглиблювати співпрацю між педагогічним і батьківським колективами, проводити практичні заняття щодо формування ефективних навичок взаємодії з підлітками, а також пропагувати здоровий спосіб життя, культуру поведінки та спілкування.

Важлива роль у цій роботі належить представникам соціально-психологічної служби, які мають активно здійснювати просвітницьку діяльність серед педагогів і батьків шляхом проведення консультацій, семінарів, тренінгів та батьківських зборів. Отже, одним із пріоритетних

завдань закладу загальної середньої освіти є реалізація політики партнерства між школою та сім'єю з метою попередження правопорушень серед неповнолітніх. Основними принципами такої взаємодії мають бути пріоритетність сімейного виховання, демократизм, гуманізація взаємин та взаємна відповідальність усіх учасників освітнього процесу. Реалізація цих принципів передбачає використання різноманітних індивідуальних, групових і колективних форм роботи.

Водночас результати дослідження засвідчили необхідність подальшого вдосконалення законодавчих і методичних підходів до організації соціально-педагогічної профілактики правопорушень неповнолітніх. Профілактичні заходи повинні мати системний, комплексний і безперервний характер та реалізовуватися на законодавчому, виконавчому, правоохоронному, освітньому, соціальному, інформаційному та інших рівнях суспільного життя. Лише за умови узгодженої діяльності державних інституцій, закладів освіти, сім'ї та громадськості можна забезпечити ефективне попередження правопорушень серед неповнолітніх та створення сприятливих умов для їх повноцінного розвитку і соціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросімова Ю. А. Злочинність неповнолітніх як об'єкт кримінологічного дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Випуск № 37. С. 476–483. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/LVIV/visnyk_37.pdf
2. AIC «Я-психолог». URL: <https://xn----ftbomobdq1b9f.xn--j1amh/index.php>
3. Атрощенко Н. Технології сімейного виховання: методичний інструментарій та практична реалізація. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі: колективна монографія / За заг. редакцією Г.Л. Єфремової. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 244-261
4. Бандурка І.О. Протидія злочинам неповнолітніх, як форма кримінально-правового захисту прав дітей // *Форум права*. 2014. № 1. С. 19–23. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_5.pdf
5. Бойчук А.Ю. Поняття, причини й ознаки правопорушень: до онтології розуміння. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Т.1. 2017. №6. С. 3-7. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_1_2017/6_tom_1_2017.pdf
6. Бундз Р.О. Основні напрямки діяльності суб'єктів попередження злочинів, скоєних неповнолітніми з особливою жорстокістю. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Т. 3. 2017. Випуск 6. С. 123-128. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2017/6/tom_3/vip6-3_2017.pdf
7. Варивода К.С. Інформаційна безпека підлітків в інтернет мережі. *Молодий вчений*. 2016. № 3 (30), березень. С. 365-368. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/3/85.pdf>
8. Васильківська І.П. До питання про причини злочинів, які вчинюються неповнолітніми. *Правове регулювання економіки*. 2019. № 18. С. 165-173. URL: https://pre.kneu.edu.ua/ua/archiv_numbers/zb2014/
9. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів

спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 188 с.

10. Головка Н.І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2017. 174 с.

11. Додаток 14 до листа Міністерства освіти і науки України від 24.07.2019 № 1/9-477 «Про типову документацію працівників психологічної служби у системі освіти України». URL: https://docs.google.com/document/d/1UY_xe_kXCqYFOKgJZjd5xA4-KbSBzIef-qWQoEWugPs/edit

12. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 02.08.2022 № 1/8794-22 «Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/62e/a2a/960/62ea2a960bc53893879406.pdf>

13. Дундич Л. В. Проблема злочинності серед неповнолітніх в Україні та заходи запобігання їй. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019 № 42 том 2 С. 96-99. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc42/part_2/26.pdf

14. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23844

15. Ємець Ю. І. Соціально-психологічні детермінанти виникнення дефектів правової соціалізації підлітків. *Юридична психологія*. 2015. №1. С. 129-138. URL: <https://psychped.naiau.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/495/497>

16. Єфремова Г. Сучасні технології профілактики булінгу в освітньому середовищі. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі: колективна монографія / за заг. редакцією Г.Л. Єфремової. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 279-297

17. Журавель, Т., Іванюк, І., Лехолетова, М., Лютий, В. та ін. Профілактика деструктивної поведінки підлітків. Київ: Видавництво ФО-П Буря О.Д., 2022. 144 с.

18. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. Соціальна педагогіка : навч. посібник / за заг. ред. О.В. Безпалько; авт.-кол. О.В. Безпалько, І.Д. Зверєва, Т.Г. Веретенко та ін. Київ: Академвидав, 2013. С.85–101. URL:: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5124/1/T_Zhuravel_SPYN SPD_KSP%26SR_IL.pdf

19. Забейда М.В. Протидія злочинності неповнолітніх в Україні на сучасному етапі: проблеми та шляхи удосконалення. *Студентський вісник Рівненського національного університету водного господарства та природокористування*. 2017. Вип. 2(8). С.125-128. URL: https://ep3.nuwm.edu.ua/9938/1/%D0%97%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B9%D0%B4%D0%B0%20%D0%9C.%D0%92._%D0%B2%D0%B8%D0%BF.2%288%292017.pdf

20. Закон України «Про загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

21. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

22. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

23. Закон України «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

24. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: Навчальний посібник / Н.Ю.Максимова, Л.А.Мороз, Л.І.Мороз, С.І.Яковенко. За ред. С.І.Яковенка. – К.: КЮІ КНУВС, 2005. 200 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r195.pdf>

25. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей / Програма Ради Європи «Будуємо Європу для дітей і разом з дітьми». Рада Європи, 2013, 94 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>

26. Клочко О. Технології роботи з важковиховуваними дітьми. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі: колективна монографія / За заг. редакцією Г.Л. Єфремової. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 262-278.

27. Корнієнко В.В. Деякі причини протиправної поведінки неповнолітніх та заходи їх усунення. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2008. №3. С. 1-8. URL: https://www1.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyky/nvsy/03_2008/08kvvsyu.pdf

28. Корольчук В. В. Актуальні проблеми запобігання злочинам неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №1. С.176-182. URL: file:///D:/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%A7%D0%9A%D0%98/Nvknuvs_2013_1_25.pdf

29. Лесько Н.В. Правове виховання дітей – важливий напрям профілактики правопорушень. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2014. №810. С. 33-37. URL: file:///D:/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%A7%D0%9A%D0%98/vnulpurn_2014_810_8.pdf

30. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/5119-22 від 13.05.22 року «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні». - Міністерства освіти і науки України. URL: [file:///D:/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%A7%D0%9A%D0%98/627e0ec2e95d9394132290%20\(1\).pdf](file:///D:/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%A7%D0%9A%D0%98/627e0ec2e95d9394132290%20(1).pdf)

31. Лютий В.П. Профілактика правопорушень неповнолітніх як напрям соціальної роботи. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 2. С. 54-61.

32. Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом: навчально- методичний посібник для практиків. Книга перша / заг. ред. Гейл Стідз, Тетяни Журавель. Київ, 2017, 291 с.

33. Мінц М. О., Чуб А.Г. Злочинність серед неповнолітніх та заходи щодо її профілактики. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Соціологія*. Т. 156, Вип. 144. 2014. С. 76-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2011_156_144_18

34. Мозгова В.А. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2014. № 2 (31). URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n2-31_2014/29.pdf

35. Мірошниченко І.С. Теоретичні та прикладні аспекти профілактики правопорушень неповнолітніх. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. №4. С.268-279. URL: https://www1.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyky/nvsy/04_2011/11mispn.pdf

36. Мотунова Н.В. Профілактика правопорушень серед підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. №3. 2011. С.95-102. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6533/1/3.2011.pdf>

37. Мотунова Н.В. Соціально-педагогічні причини правопорушень неповнолітніх. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2012. № 5 (240). Ч. I. URL: http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6571/1/_2012_%E2%84%965_%28240%29-min.pdf

38. Мотунова Н.В. Сутність поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І.В.

Козубовська. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 31. С. 104–106. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/328/1/%d0%a1%d0%a3%d0%a2%d0%9d%d0%86%d0%a1%d0%a2%d0%ac%20%d0%9f%d0%9e%d0%9d%d0%af%d0%a2%d0%a2%d0%af%20%d0%9f%d0%a0%d0%9e%d0%a4%d0%86%d0%9b%d0%90%d0%9a%d0%a2%d0%98%d0%9a%d0%98%20%d0%9f%d0%a0%d0%90%d0%92%d0%9e%d0%9f%d0%9e%d0%a0%d0%a3%d0%a8%d0%95%d0%9d%d0%ac%20%d0%a1%d0%95%d0%a0%d0%95%d0%94%20%d0%9d%d0%95%d0%9f%d0%9e%d0%92%d0%9d%d0%9e%d0%9b%d0%86%d0%a2%d0%9d%d0%86%d0%a5.pdf>

39. Національна поліція України. Офіційний вебпортал. URL: <https://npu.gov.ua/>

40. Нелюбіна Д. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. *Соціальна робота і охорона здоров'я*. Вип. 25. С.9-14. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14290/Neliubina_Profilaktyka_pravoporushen_sered_nepovnolitnikh.pdf?sequence=1&isAllowed=y

41. Овод Ю. До проблеми дитячої бездоглядності в Україні. *Науковий вісник ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Випуск 1 (40). С. 190-191. URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/15268/1/%D0%94%D0%9E%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%94%D0%98%D0%A2%D0%AF%D0%A7%D0%9E%D0%87%20%D0%91%D0%95%D0%97%D0%94%D0%9E%D0%93%D0%9B%D0%AF%D0%94%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86%20%D0%92%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%86.pdf>

42. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція: Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми; наук. кер. та ред. І.Д. Зверєвої та Ж.В. Петровича. Київ: ФО-П Буря О.Д. 2014. С. 88. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/Osobysta-gidnist_programa.pdf

43. Основи правознавства 9 клас. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Затверджено та надано гриф «Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698. – Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf>

44. Положення про психологічну службу у системі освіти України, затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 31 липня 2018 р. за № 885/32337. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>

45. Полях В. Б. Вплив сім'ї на формування особи неповнолітнього злочинця. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». Вип. 28. Т. 3. 2014. С. 33–36. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/6891>

46. Психологія девіантної поведінки особистості: навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; уклад.: О. Д. Сафін, С. П. Байда. Умань: Візаві, 2021, 202 с.

47. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник / уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.

48. Рудкевич Н. Методика соціально-педагогічної роботи: навчально-методичний посібник. Львів: Растр 7, 2021. 324с. URL: <https://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Rudkevych-N.-pidruchnyk.pdf>

49. Свінцова П. Соціально-педагогічна робота з підлітками, схильними до правопорушень, у закладах загальної середньої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 26, том 2, 2019, С.143-148. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/26_2019/part_2/24.pdf

50. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

51. Соціально-педагогічна профілактика правопорушень: курс лекцій/ І. Зубрицький. Дрогобич: соціально-гуманітарний факультет Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2012. URL: <https://studfile.net/preview/4512157/>

52. Товканець О.С., Лендел Л.В. Взаємодія школи і сім'ї у профілактиці девіантної поведінки учнів. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2013. Вип. 29. С. 226–230. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/431/1/%D0%92%D0%97%D0%90%D0%84%D0%9C%D0%9E%D0%94%D0%86%D0%AF%20%D0%A8%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%98%20%D0%86%20%D0%A1%D0%86%D0%9C%E2%80%99%D0%87%20%D0%A3%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A4%D0%86%D0%9B%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%A6%D0%86%20%D0%94%D0%95%D0%92%D0%86%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%9F%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%94%D0%86%D0%9D%D0%9A%D0%98.pdf>

53. Туз Н.Д. Вплив недоліків сімейного виховання на формування особи неповнолітнього злочинця. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 326-332 URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2109/1/1-2013tndonz.pdf>

54. Пеньшіна С. Злочинність неповнолітніх як наслідок неблагополуччя в сім'ї. *II Міжнародна студентська науково - технічна конференція «Природничі та гуманітарні науки, Актуальні питання»*. 25-26 квітня 2019. Тернопіль, 2019. С. 298-299. URL: https://tntu.edu.ua/storage/news/00003732/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2019.pdf

55. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/6587/pravoporushennya>.

56. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: навч.-метод. посіб. Уклад. Єжова О.

О., Кириченко В. І., Тарасова Т. В., та ін. / заг. ред. д.п.н., проф. Оржеховської В.М. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2014. 172 с.

57. Шагар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

58. Шанскова Т.І. Аналіз причин правопорушень неповнолітніх як підґрунтя соціально-педагогічної роботи з молоддю щодо профілактики злочинності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. №30 .С. 50-53. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1322/>

59.Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності. Навч. посібн./ Шевців З.М. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 248 с.

60. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с. URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=23

61. Якимова С. Окремі аспекти методики індивідуальної профілактики з неповнолітніми правопорушниками. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 537-541. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_84

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Вторинна профілактика має на меті обмеження поширення окремих негативних явищ, що є в суспільстві чи соціальній групі.

Первинна профілактика – комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативного впливу біологічних, психологічних, соціально-педагогічних та інших факторів, що можуть слугувати причиною формування поведінки, яка відхиляється від норми.

Правопорушення – суспільно небезпечне, неправомірне (протиправне) або шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта суспільних стосунків, за вчинення якого особа може бути притягнута до юридичної відповідальності.

Принцип гуманізму – моральне людяне ставлення до об'єкта профілактики. Відсутність до осіб фізичного насильства, приниження людської гідності тощо під час проведення профілактичної роботи.

Принцип законності – дотримання під час проведення профілактичної роботи приписів нормативних актів.

Принцип індивідуального підходу передбачає врахування індивідуальних вольових, психічних, професійних та інших особливостей особистості.

Принцип комплексності передбачає використання кількох засобів профілактики, які гармонійно доповнюють один одного.

Принцип своєчасності означає, що профілактична робота повинна бути здійснена своєчасно, щоб не дати злочинному наміру перерости в конкретні дії.

Профілактика – заплановане попередження якої-небудь несприятливої події, тобто з усуненням причин, здатних викликати небажані наслідки.

Соціально-педагогічна профілактика – це система заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей і підлітків, що сприяють прояву різних видів його активності.

Спостереження – 1) вивчення світу на рівні почуттєвого пізнання, цілеспрямоване та усвідомлене. В ньому виявляються індивідуальні особливості сприйняття, установки, спрямованість особистості; 2) спосіб роботи, при якому фахівець, не втручаючись у події, лише відслідковує їхню зміну.

Третинна профілактика – це сукупність заходів, спрямованих на корекцію поведінки, її переорієнтацію, а також реабілітацію.

ДОДАТКИ

Додаток А

Визначення показників та форм агресії за методикою

А. Басса та А. Дарки (адаптація О. Осницького)

Вік досліджуваного: з 12 років.

Процедура дослідження

Психолог пропонує прочитати твердження і з'ясувати, наскільки воно відповідає стилю поведінки, способу життя досліджуваного, та дати відповідь: "так", "мабуть, так", "мабуть, ні", "ні".

Текстовий матеріал

1. Іноді я не можу подолати бажання комусь нашкодити.
2. Іноді я можу пліткувати про людей, яких недолюблюю.
3. Я легко роздратовуюсь, але й легко заспокоююсь.
4. Якщо мене не улестити, прохання не виконаю.
5. Не завжди одержую те, на що маю право.
6. Знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчуття.
8. Якщо обманюю когось, відчуваю почуття провини.
9. Мені здається, що я здатен ударити людину.
10. Ніколи не нервуюся настільки, щоб кидати речі.
11. Завжди розумію чужі недоліки.
12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочу його порушити.
13. Інші люди завжди вміють використовувати сприятливі обставини.
14. Мене непокоять люди, які ставляться до мене надто дружньо.
15. Часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді міркую над безсоромними речами.
17. Якщо хтось ударить мене, я йому не відповім.
18. Коли я розгніваний, я грюкаю дверима.
19. Я більше роздратований, ніж здається.

20. Якщо хтось намагається керувати мною, я роблю все навпаки.
21. Мене пригнічує моя доля.
22. Вважаю, що деякі люди мене не поважають.
23. Не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Уникання роботи повинно викликати почуття провини.
25. Хто грубо ставиться до мене або моєї сім'ї, буде обов'язково покараний.
26. Я не здатен на грубі жарти.
27. Мене охоплює гнів, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди виставляють себе керівниками, я намагаюся довести їм протилежне.
29. Майже щотижня бачу когось із тих, хто мені не подобається.
30. Дуже багато людей заздять мені.
31. Вимагаю, щоб люди поважали мої права.
32. Мене пригнічує факт, що я мало чого роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно дратують мене, заслуговують на ляпас.
34. Від злості іноді буваю похмурим.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось намагається порушити мій настрій, я не звертаю уваги.
37. Іноді я дуже заздрю, хоча й не показую цього.
38. Іноді мені здається, що наді мною насміхаються.
39. Навіть коли злюся, не вдаюся до "міцних" виразів.
40. Хочу, щоб мої гріхи були пробачені.
41. Якщо хтось ударить мене, лише інколи даю здачі.
42. Ображаюся, коли не виходить по-моєму.
43. Іноді люди дратують мене своєю присутністю.
44. Немає такої людини, до якої б я відчував ненависть.
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряй чужинцям".
46. Якщо хтось дратує мене, я ладен сказати про нього все, що думаю.
47. Роблю багато такого, про що потім шкодую.
48. Якщо злюся, можу вдарити кого-небудь.

49. З десятирічного віку у мене не було сплесків гніву.
50. Часто відчуваю себе так, ніби ось-ось вибухну.
51. Якби люди знали, що я відчуваю, мене б вважали важкою людиною.
52. Завжди думаю про те, які приховані причини змушують людей робити щось приємне для мене.
53. Коли на мене кричать, я кричу у відповідь.
54. Невдачі пригнічують мене.
55. Встряваю у бійки не більше й не менше за інших.
56. Можу пригадати такі випадки, коли хапав якісь речі та ламав їх від гніву.
57. Іноді відчуваю, що можу першим почати бійку.
58. Іноді відчуваю, що життя до мене несправедливе.
59. Раніше вважав, що більшість людей говорить правду, тепер так не вважаю.
60. Сварюся тільки зі злості.
61. Коли щось вчиняю неправильно, то відчуваю провину.
62. Якщо для захисту своїх прав треба застосувати силу, я її застосовую.
63. Іноді виражаю свій гнів тим, що стукаю по столу.
64. Буваю грубим із людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б намагалися скривдити мене.
66. Не вмію поставити людину на місце, навіть коли вона на це заслуговує.
67. Часто думаю, що живу неправильно.
68. Знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Не переймаюся через дрібниці.
70. Мені рідко здається, що люди намагаються зробити мені щось погане.
71. Часто погрожую людям, не маючи наміру виконати погрози.
72. Останнім часом я став занудою.
73. У розмові часто підвищую голос.
74. Намагаюся приховувати погане ставлення до людей.
75. Краще погоджуся, ніж сваритимуся.

Девіантна поведінка особистості (для учнів)

1. Чим вам найбільше подобається займатися у вільний час?

☐ читати книжки	☐ ходити на вистави, в театр
☐ дивитися телевізор	☐ працювати на комп'ютері
☐ дивитися відео	☐ займатися спортом
☐ зустрічатися з друзями	☐ інше
☐ ходити в кіно	

2. Які фільми вам до вподоби?

☐ бойовики	☐ комедії
☐ трилери	☐ мелодрами
☐ детективи	☐ класичні

3. Які телепередачі вас найбільше цікавлять?

☐ політичні огляди	☐ покази мод
☐ спортивні програми	☐ еротичні шоу
☐ музичні програми	☐ кінофільми
☐ телесеріали	☐ телевізійні ігри

4. Яка музика вам подобається найбільше?

☐ класичний рок	☐ рок
☐ важкий рок	☐ вітчизняна естрада
☐ поп-музика	☐ класична
☐ джаз	☐ авторська пісня

5. Що зазвичай читаєте у вільний час (крім творів зі шкільної програми)?

☐ поезію	☐ пригодницьку літературу
☐ науково-популярну літературу	☐ газети
☐ детективи	☐ журнали
☐ фантастику	☐ читаю мало
☐ романи	☐ узагалі не читаю

6. Що таке, на ваш погляд, здоровий спосіб життя?

- ☐ не вживати алкоголю
- ☐ правильне харчування
- ☐ не палити
- ☐ упорядковане статеве життя
- ☐ займатися спортом

7. Чи вважаєте ви за необхідне для себе дотримуватися принципів здорового способу життя?

- ☐ так
- ☐ ця проблема поки що не актуальна для мене
- ☐ ні
- ☐ частково

8. Якби ви дізналися, що ваш товариш (подруга) вживає наркотики, ви б:

- ☐ негайно припинили з ним стосунки
- ☐ продовжили дружити, не звертаючи уваги
- ☐ постаралися б допомогти йому позбутися цієї звички
- ☐ захотіли б теж спробувати наркотики
- ☐ інше

9. Як ви ставитеся до рекету?

- ☐ вважаю його необхідним елементом ринкової економіки
- ☐ вважаю це явище неминучим злом
- ☐ вважаю, що це один із небагатьох способів отримати гроші
- ☐ вважаю це явище ганебним
- ☐ якби була можливість, я б і сам зайнявся рекетом
- ☐ інше

10. Чи вважаєте ви проституцію прийнятним способом заробляти гроші?

- ☐ вважаю, що ця робота не гірша за інші
- ☐ ставлюся до цього з огидою
- ☐ можу заявити про себе в цьому бізнесі
- ☐ вважаю, що з цим потрібно боротися
- ☐ інше

11. З якого віку, на вашу думку, можна розпочинати статеве життя?

- ☐ з 11 років
- ☐ з 12 років

- ☐ з 13 років
- ☐ з 14 років
- ☐ з 15 років
- ☐ з 16 років
- ☐ з 17 років
- ☐ після 18 років

12. Як ви ставитеся до проблеми ранньої вагітності?

- ☐ засуджую
- ☐ вважаю це особистою справою кожного
- ☐ вважаю, що раніше, то краще
- ☐ інше

13. Якби ви дізналися, що ваша подруга збирається зробити аборт, ви б:

- ☐ засудили її
- ☐ спробували відмовити
- ☐ підтримали морально
- ☐ вважали це особистою справою
- ☐ вважали, що аборт - справжнє вбивство
- ☐ інше

14. Наскільки ви обізнані щодо засобів безпечного сексу?

- ☐ моїх знань цілком достатньо
- ☐ знаю майже все
- ☐ знаю дуже мало, хотів би знати більше
- ☐ не знаю і не хочу знати
- ☐ інше

15. Чого ви боїтеся понад усе в житті?

- ☐ стати жертвою катастрофи (авіа-, авто-, залізничної тощо)
- ☐ стати наркоманом
- ☐ захворіти на СНІД
- ☐ стати інвалідом, прикутим до ліжка
- ☐ стати жертвою вуличних безчинств
- ☐ втратити житло
- ☐ піддатися нападу злочинців
- ☐ збожеволіти

- інше

16. Наскільки ви безпечно почуваєтеся?

- нічого та нікого не боюся
- ніколи не стикався зі справжньою небезпекою
- небезпечні ситуації виникали, але я їх долав
- досить часто доводилося зустрічатися з небезпекою
- у вечірній час вважаю за краще сидіти вдома
- інше

17. Чи хочете ви, щоб у вас була зброя?

- газовий балончик
- газовий револьвер
- револьвер
- холодна зброя (ніж, стилет тощо)
- інше

18. Як ви вважаєте, що утримує людей від порушення законів?

- страх бути покараним
- осуд близьких
- осуд інших людей
- совість
- порушення закону шкодить іншим
- інше

19. Що, на вашу думку, треба зробити для запобігання злочинності?

- увести суворіші покарання
- збільшити кількість правоохоронців
- інше

20. Чи достатньо суворі закони в нашій державі?

- так
- ні

21. Чому, на вашу думку, учні скоюють правопорушення?

- вони не знають законів
- до цього їх спонукають погані природні схильності
- під впливом інших

22. Якої ви думки про людей, які порушують закони?

- вони - звичайні люди
- це погані люди

- більшість із них - звичайні люди
- більшість із них - погані люди

23. Чи справедливі, на вашу думку, закони в нашій державі?

- справедливі
- більшість несправедливих
- несправедливі
- інше
- більшість справедливих

24. Чи викликають у вас довіру працівники правоохоронних органів?

- більшість викликає
- усі викликають
- більшість не викликає
- усі не викликають

25. У нашій державі з'явилися заможні (багаті) люди. Як, на вашу думку, вони розбагатіли?

- чесним шляхом
- більшість-нечесним шляхом
- нечесним шляхом
- інше
- більшість - чесним шляхом

26. Нашою країною керують чесні й достойні люди?

- так
- ні
- більшість із них - чесні й достойні люди
- менше з них - чесні й достойні люди

27. Як ви вважаєте, вас чекає щасливе та радісне майбутнє?

- так
- радше, так
- ні
- радше, ні

28. Із чим ви пов'язуєте свій життєвий успіх?

- із чесною працею
- інше
- з допомогою інших

29. Щоб досягти успіху в житті, потрібно:

- щоб була освіта
- щоб були зв'язки та підтримка
- щасливий випадок
- бути висококваліфікованим фахівцем

- інше

30. Чи викликають у вас повагу представники старшого покоління?

- вони прожили життя марно
- їхнє життя було нецікавим
- я заздрю їм
- я співчуваю їм
- я поважаю їх
- я не поважаю їх
- інше

31. Як ви ставитеся до життя, що вирує навколо?

- я задоволений ним
- я не задоволений ним
- воно здається мені добре організованим
- переважно воно не задовольняє мене

32. Ви відчуваєтеся:

- людиною щасливою
- людиною нещасливою
- радше, щасливою
- радше, нещасливою

33. Якби була можливість вибору, в якому навчальному закладі ви хотіли б навчатися?

- там, де навчаюся сьогодні
- у звичайній середній школі, але не в тій, де тепер
- у гімназії
- у ліцеї
- хотів би навчатися індивідуально, на курсах для опанування лише однією професією
- не навчався б узагалі

34. Як ви вважаєте, чи достатньо добре готує вас школа до майбутнього життя?

- так, достатньо
- недостатньо
- вважаю, що наша освіта
- дуже далека від життя
- інше